

Рівненський державний гуманітарний університет
Філологічний факультет
Кафедра стилістики та культури української мови

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ НАПИСАННЯ ЕСЕ
В СТАРШІЙ ШКОЛІ**

Виконала студентка VI курсу групи СО-61
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
Поліщук Ірина Миколаївна
Керівник – канд. пед. наук, доц.
Антончук Олександр Михайлович
Рецензент – докт. пед. наук,
проф. Вітюк Валентина Володимирівна

Рівне – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ НАПИСАННЯ ЕСЕ В СТАРШІЙ ШКОЛІ	
1.1. Сутність методики навчання написання есе в старшій школі.....	6
1.2. Композиційні особливості написання есе в старшій школі.....	12
1.3. Есе як ефективний вид навчальної роботи на уроках української мови.....	25
Висновки до розділу I.....	32
РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ НАПИСАННЯ ЕСЕ В СТАРШІЙ ШКОЛІ	
2.1. Методичні рекомендації та правила написання есе в старшій школі, критерії оцінювання.....	34
2.2. Процес та реалізація методики написання есе в старшій школі.....	52
2.3. Аналіз та оцінка експериментального дослідження.....	72
Висновки до розділу II.....	77
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	81
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Актуальність. У контексті сучасних вимог випускники освітнього закладу мають оволодіти ґрунтовними теоретичними знаннями, сформувавши стійкі вміння і навички, набути творчих якостей, виробити критичне мислення, здатність до продуктивної комунікації. Оскільки базовим складником комунікації є текст, особливої ваги набуває текстотворча діяльність. Уміння створювати тексти (усні чи письмові) є показником мовної культури особистості, її моральності, внутрішньої та зовнішньої краси. Аналізуючи структуру моделі освітньої діяльності учнів, було з'ясовано, що основою всіх її складників є текст як головний компонент навчання, отже, текстова діяльність є провідною. У процесі вивчення основ тексту учні повинні оволодіти вміннями аналізу основних складників тексту, застосовувати отримані знання під час створення власних творів різних типів та жанрів.

Написання творів – одне із найважчих завдань. Не кожному дано просто викладати свої думки, а особливо якщо мова йде про текст-міркування, де потрібно пред'явити всі аргументи і контраргументи і висловити свою думку, причому так, щоб усім було зрозуміло. Сучасний динамічний та багатовекторний час стимулює внесення у практику навчання нових форм і методів навчання, які у першу чергу спрямовані на активізацію навчально-пізнавальної діяльності, підвищення інтересу до предмета, розвиток творчого потенціалу особистостей і продуктивного, критичного їхнього мислення.

Актуальність проблеми полягає в тому, що сучасні соціокультурні умови, інтеграція української освіти зумовлює введення до навчальних програм такого виду письмових робіт, як есе, спрямованого на активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, підвищення в них інтересу до навчання предмета, розвиток особистості, критичного мислення, лінгвокреативності.

Науковці-лінгводидакти не випадково звертають увагу в мовній освіті на методи роботи з текстом універсального та інтеграційного характеру. Серед них розглядається використання есе як ефективного методу формування мовно-мовленнєвої та ключових компетентностей на різних етапах уроку української

мови (М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, І. Дроздова, С. Караман, О. Любашенко, Л. Мамчур, В. Мельничайко, Л. Паламар, К. Плиско, Г. Шелехова, О. Кучерук, К. Климова та ін.). Предметом їх досліджень є зміст, методи, форми, засоби навчання мови і професійна підготовка вчителя-словесника. Багато уваги приділено питанням формування мовленнєвих умінь та навичок, предметної (мовно-мовленнєвої та комунікативної) компетентності.

Мета магістерської роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні основи дослідження методики навчання написання есе в старшій школі, розробці та експериментального застосування методики навчання написання есе в старшій школі.

З огляду на мету дослідження ми визначили такі його основні завдання:

1. Виявити сутність методики навчання написання есе.
2. Охарактеризувати композиційні особливості написання есе.
3. Проаналізувати есе як ефективний вид навчальної роботи на уроках української мови.
4. Обґрунтувати та практично застосувати методику навчання написання есе в старшій школі.

Об'єктом дослідження є процес навчання учнів старшої школи на уроках української мови.

Предмет дослідження – ефективне застосування методики навчання написання есе в старшій школі.

Методи дослідження:

- теоретичні – аналіз і узагальнення педагогічної і методичної літератури, навчальних програм;
- емпіричні (бесіди, педагогічне спостереження, аналіз навчальних ситуацій, констатувальний, формувальний та контрольний експеримент);
- математичні – кількісний та якісний аналіз експериментальних даних.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що визначено та обґрунтовано формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенцій

здобувачів освіти за допомогою методики навчання написання есе в старшій школі.

Практична значущість цієї роботи полягає в розробці методичної системи формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенцій учнів за допомогою вміння написати есе в старшій школі.

Апробація і впровадження результатів дослідження відбулося під час виступу на Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Пріоритети філологічної освіти» (РДГУ, квітень 2023 р.) й упродовж проходження педагогічної практики.

Дана робота містить у собі **структуру** такої послідовності: вступна частина, два розділи, висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ НАПИСАННЯ ЕСЕ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

1.1. Сутність методики написання есе в старшій школі

Сучасний вимір суспільних проблем, відносин, постійних соціально-економічних змін, причин та тенденцій розвитку явищ, ситуацій потребує застосування не стільки дослідницького підходу алгоритму, скільки творчого, відповідального та компетентного аналізу, доречного визначення проблеми, вміння професійно сформулювати альтернативу, гіпотезу та довести спроможність чи неспроможність її практичного існування. Досить ефективним, що активізує учнівський потенціал, методом контролю й перевірки знань більш високого порядку (за схемою: аналіз, синтез, творче застосування знань і оцінка) є есе [55, с. 5].

Есе (від фр. «essai», англ. «essay», «assay» – спроба, нарис, лат. «exagium» зважування) – це прозовий твір-міркування, у якому автор висловлює свої погляди на проблему чи думки з приводу спірного питання, не претендуючи на вичерпне висвітлення теми. Есе виражає суб'єктивні враження.

Есе – самостійна творча письмова робота, ознакою якої є особистісний характер сприймання проблеми та її осмислення, невеликий обсяг, вільна композиція, невимушеність та емоційність викладу [28].

Німецький філософ Теодор Арно визначив есе як жанр, що відображає момент зародження думки, яка поки не розвинулася в логічно завершене ціле (Теодор Адорно «Есе як форма»).

Батьком жанру есею вважається французький філософ доби Відродження Мішель Монтень із його тритомником «Les Essais» (1580), який перекладають як «Проби», «Досліди», іноді як «Нариси» [44, с. 137]. «Досліди» Монтеня містять філософські, історичні, політичні, релігійні, лінгвістичні, педагогічні, етичні та інші погляди автора, від найбільш приватних до найбільш загальних.

На розквіт української есеїстики останнього десятиріччя вказує і М. Балаклицький, зокрема на такі причини, як «переломний характер епохи,

постійні драматичні зміни соціально-філософських підвалин життя вимагали індивідуального осмислення, цариною якого і стала есеїстика» [4, с. 26]. Дослідник робить спробу розділити величезний корпус сучасних есеїв на наукову есеїстику (М. Рябчук, Я. Грицак, Г. Грабович, Н. Зборовська, Ю. Канигін), есеїстику на межі публіцистики й красного письменства (В. Неборак, В. Медвідь, Ю. Андрухович, К. Москалець, О. Забужко, Є. Баран, Т. Гаврилів, Т. Прохасько, Р. Семків, І. Андрусяк, І. Бондарь-Терещенко, О. Бойченко) та есеїстичні публікації (Ю. Винничук, С. Жадан, Іздрік, О. Ірванець, Ю. Покальчук, О. Ульяненко, О. Шкляр, В. Цибулько, А. Бондар, І. Ципердюк та ін.). Водночас М. Балаклицький неодноразово зазначає, що українська типологія есею «переважно дає зразки змішаних жанрових утворень» [4, с. 27].

Одним із пріоритетних напрямів сучасних наукових досліджень стає українська есеїстика як суттєвий і вагомий фрагмент національної духовної культури, що привертає увагу таких авторитетних вчених як О. Баган, С. Квіт, Т. Гундорова, Г. Швець. Українська есеїстика тривалий час перебувала на маргінесах наукових досліджень з ідеологічних причин та дії так званих «радянських імперативів» відносно письменства.

В «Словнику літературознавчих термінів» В. Лесина пояснено, що «есе – нарисовий жанр літературної творчості, якому властива вільна трактовка питання, замість всебічного охоплення його, виклад своїх вражень, асоціацій і роздумів, переважно відсутність аргументованих висновків. Це просто суб'єктивні міркування, викликані якимось твором, літературним явищем тощо» [21, с. 31].

Багато хто вважає, що есе – це твір. Але насправді ця робота трохи відрізняється від твору. В есе виражаються власні думки, переживання. Це висловлення власної думки або враження до тієї чи іншої ситуації.

Навчаючи школярів писати есе, учитель розвиває їхнє самостійне творче мислення. Писати есе корисно, тому що цей вид роботи навчає школярів чітко й грамотно формулювати власні думки, структурувати інформацію,

установлювати причинно-наслідкові зв'язки, відточувати стиль письма тощо. На відміну від інших методів контролю й перевірки знань, метою есе є діагностика продуктивної, творчої складової пізнавальної діяльності, котра припускає аналіз інформації, його інтерпретацію, побудову міркувань, порівняння фактів, підходів й альтернатив, формулювання висновків, особисту оцінку автора й т.п.

Жанр есе передбачає свободу творчості. Есе може бути написане про що завгодно і як завгодно, головна вимога – виразити своє «Я», свої думки, почуття, ставлення до світу. Есе дає учневі простір для викладу думок, не обмежує композиційними, змістовими чи стилістичними рамками. Жоден інший вид письмових робіт у шкільній практиці не має таких переваг [6, с. 1].

Есе виражає індивідуальні враження й міркування автора з конкретного приводу або предмета й не претендує на вичерпне трактування. Відносно обсягу й функції межує, з одного боку, з науковою статтею й літературним нарисом (з яким есе нерідко плутають), з іншого боку – з філософським трактатом. Есеїстичному стилю властиві образність, рухливість асоціацій, нерідко антитиповість мислення, орієнтування на інтимну відвертість і розмовну інтонацію.

Зрозуміло, есе як вид роботи з української мови не слід змішувати з методичним прийомом розвитку критичного мислення. Суть прийому «написання есе» в такій технології можна сформулювати так: «Я пишу для того, щоб зрозуміти, що я про це думаю». Це «вільне» письмо на запропоновану тему, у якому найбільше цінується самостійність, аргументованість, оригінальність вирішення проблеми, дискусійність [6, с. 4].

Есе сприяє розвитку в учнів соціального та емоційного інтелекту, готуючи їх до життя в демократичному суспільстві, про яке всі ми мріємо. Для передання особистісного сприйняття світу автор есе може наводити приклади, проводити паралелі, добирати аналогії, використовувати різноманітні асоціації. Есе виграє, якщо в ньому наявні несподівані повороти думки та непередбачувані висновки.

Деякі науковці вважають, що есе якраз сформовано його принциповою позажанровістю, есеїстичне мислення не має задалегідь установленого методу, але розгортає властивості кожного конкретного предмета в систему понять про нього, що вказують у кінцевому рахунку на самий цей предмет за межею понять; «в есе поєднуються: буттєва вірогідність, що йде від щоденника, розумова узагальненість, що йде від філософії, образна конкретність і пластичність, що йде від літератури» [4, с. 28].

В есе поєднуються епохи й долі, філософські думки й буденні справи, події, факти, жорстко підкорені коментарному рухові думки. Нічого не говориться «просто так», немає «прохідних» фраз, усе має смисл реальний і філософський. Факти автор відбирає ретельно, розглядає їх, повертаючи, всебічно, але цікавлять вони його не самі по собі, не як роздрібнені й одиничні, а в складному мисленнєвому зв'язку до тих пір, доки не набудуть нового, потрібного йому, філософськи-узагальненого смислу.

Ефект жанрової свободи створюється відсутністю жорстких композиційно-мовленнєвих схем. Рух думки невимушений, з частими переходами від конкретного до абстрактного, що неминуче розсуває горизонт дослідження в ім'я пошуку істини. Єдність цілого досягається кожним автором за непрогнозованою схемою, хоча в підсумку можна говорити про композиційну та мовленнєву гармонію, відмінну від інших жанрів.

Стилістичну модель есе можна уподібнити голографічному зображенню, бо автор, «порпаючись у собі», займаючись самоаналізом, довільно, чи навіть оперуючи інтуїтивно обраними композиційно-мовленнєвими засобами, «просвічує» об'єкт дослідження. Задіяно всі відомі типи мовлення (роздуми, оповідь, опис, пояснення) і форми мовлення (монолог, внутрішній монолог, невласне пряма мова, діалог з уявним опонентом і т. п.). І різні типи словесності: філософські умовиводи, спогади, афоризми, авторський коментар. У цілому ж стилістичні й художні прийоми помагають створити «есемуму» (М. Епштейн) – жанрове об'єднання авторської думки й образу [4, с. 29].

Але написати есе не означає писати будь про що. Передусім необхідно правильно обрати тему. Вона має бути сформульована у формі проблемного питання й повинна спонукати учнів до роздумів. Правильно написати есе означає:

- чітко, логічно, переконливо, цікаво й образно висвітлити проблему;
- проявити свою особистість, що насамперед означає висловити оригінальні ідеї та нестандартний погляд на проблему;
- не соромитися бути собою;
- уникати загальників, добирати найцікавіші, найсоковитіші конкретні приклади, не забувати про деталі й не ховатися за шаблонами;
- обрати цікаву форму викладу, щирий тон – не офіційний, але й не надто фамільярний.

Мета есе полягає в розвитку навичок самостійного творчого мислення й письмового послідовного викладу власних думок. Писати есе надзвичайно корисно, оскільки це дозволяє учневі навчитися чітко й грамотно формулювати думки, структурувати інформацію, використовувати основні категорії аналізу, виділяти причинно-наслідкові зв'язки, ілюструвати поняття відповідними прикладами, аргументувати свої висновки; володіти науковим стилем мовлення.

Натомість у статті в «Літературознавчому словнику-довіднику» (2007 р.) зазначено, що есе «висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне й визначальне трактування теми». Це вже ближче до сучасних вимог з урахуванням близької й бажаної нам критичності мислення.

«Характерні ознаки есе – логічність викладу, що наближає його певною мірою до наукової літератури, дбайливе ставлення до художньої форми. Як правило, есе виражає нове, суб'єктивне слово про щось і носить філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний, науково-популярний або чисто белетристичний характер. Стиль есе відрізняється образністю, афористичністю, використанням свіжих метафор, нових поетичних

образів, свідомою настановою на розмовну інтонацію і лексику. Есе здавна формувався в творах, у яких на перший план виступає особистість автора» [6, с.2].

Що ж до есе як виду роботи в курсі вивчення української мови, то цей жанр учнівської творчості має передавати думки автора, його сприйняття ситуації, почуття, народжені в процесі міркування. Це своєрідний «потік інформації», що поєднує філософські роздуми та авторську емоційну оцінку, підкреслено неупереджену. Почуття автора, до речі, неоднозначні, тут виражаються не через штучно приліплені висновки (як це часом робиться у шкільному творі), а природно і логічно. Чудово, якщо есе перетворюється на полеміку автора із самим собою. Для передання особистісного сприйняття світу автор есе може наводити приклади, проводити паралелі, добирати аналогії, використовувати різноманітні асоціації. Есе виграє, якщо в ньому наявні несподівані повороти думки та непередбачувані висновки.

Сутність методики полягає у створенні комплексу методів і прийомів для активізації особистісного досвіду в процесі підготовки учнів до написання твору в жанрі есе. Методичним підґрунтям навчання школярів твору в жанрі есе є системно-діяльнісний підхід, який передбачає такі принципи: безперервність, діяльність, цілісність, психологічна комфортність, варіативність, творчість.

Принцип діяльності полягає в тому, що учень отримує знання не в готовому вигляді, а здобуває їх самостійно, формування особистості учня і просування його в розвитку здійснюються в процесі його власної діяльності. Принцип творчості означає максимальну орієнтацію на творче начало в освітньому процесі, набуття учнями власного досвіду творчої діяльності.

Як відомо, набуття комунікативної компетенції базується на досвіді та діяльності учнів. Щоб навчитися спілкуватися, потрібно вміти виявляти, класифікувати, спостерігати, описувати, відрізняти, робити висновки з аналізу мислення та діяльності.

По суті, есе – це ніби чиста словесність, твір як такий, у найширшому і невизначеному значенні цього слова, жанр для початківців і недосвідчених. У молодших і середніх класах школи учні пишуть твори на тему: «Як я провів літо», або «Собака – мій вірний друг», або «Найцікавіший день у моєму житті», – це і є, по суті, «досліди», як недиференційовані осмислення-описи певних сторін життя зі «своєї» точки зору. Згодом, у старших класах, жанр твору вже починає диференціюватися. У творах з літератури на перший план виступає критичний, осмислювальний, понятійний початок; у цьому ж віці нерідко розвивається пристрасть до власне художнього письменництва, до писання віршів та оповідань; дехто веде щоденники, де занурюється в події та відчуття справжнього життя. Те, що нероздільно поєднувалося у творі третьокласника чи п'ятикласника, поступово розпадається на самостійні жанрові компоненти. Учень стає майстром «творів на вільну тему», представником словесності як такої. Есеїст намагається втриматися в межах цілісного мислення, що ще притаманне підлітку, але вже втрачається в юності. Есе – перша проба пера, яке ще не знає, що напише, але хоче висловити відразу «все-все»; і в найзріліших зразках цього жанру зберігається той самий дух «пробності», яка водночас є всезнайомою та необізнаною.

З цього виникає, що методика написання есе в старших класах посідає вагоме місце, адже є важливо сформулювати правильне поняття щодо написання есе з окремої теми, розвитку креативу, логічного й та образного мислення, вміння сформулювати й оригінально висловити власні, а не кимось нав'язані чи десь підслухані думки. Есе дійсно ідеально підходить до навчання школярів критично мислити, але в нашому випадку – на уроках української мови есе сприяє розвиткові в учнів соціального та емоційного інтелекту.

1.2. Композиційні особливості написання есе

Есе – прозовий твір із довільною композицією, якому властива белетризація зафіксованих індивідуальних вражень, асоціацій чи інформації, отриманих із різних галузей знань, несистематичне поєднання філософських,

літературно-критичних, науково-популярних, іноді специфічно наукових елементів. Стиль есе характеризується яскравою образністю, суб'єктивністю, поєднанням різнорідних елементів, афористичністю, побутовністю мовлення [51, с. 50].

Для передання особистісного сприйняття світу автор такого твору може наводити приклади, проводити паралелі, добирати аналогії, використовувати різноманітні асоціації, проявляти уяву і фантазію. Текст може містити авторські роздуми, ліричні відступи, описи тощо. Більш ефектним є есе, якщо в ньому наявні несподівані повороти думки та непередбачувані висновки.

Визначальними рисами есе, зазвичай, є незначний обсяг, конкретна тема, подана в підкреслено вільному, суб'єктивному її тлумаченні, вільна композиція, парадоксальна манера мислення. Вочевидь, есе виражає нове, суб'єктивне слово про щось.

Отже, есе – невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і виражає підкреслено індивідуальний погляд автора та враження з конкретного приводу чи питання й не претендує на вичерпне та визначальне трактування теми. Завданням есе, на відміну від розповіді, є інформація або пояснення, а не драматичне зображення або переказ будь-якої життєвої ситуації. Есе досягає своєї мети за умови прямого авторського висловлення. Це твір, який ґрунтується на творчому підході людини до розкриття поставленого в початковому тексті завдання, коли свою позицію необхідно підтверджувати аргументами і фактами (Н. Грона) [9, с. 140].

Наразі існує велика кількість класифікацій есе. З точки зору змісту есе бувають:

- філософськими;
- літературно-критичними;
- історичними;
- художніми;
- художньо-публіцистичними;
- духовно-релігійними тощо.

За літературною формою есе постають у вигляді:

- рецензії;
- ліричної мініатюри;
- нотатки;
- сторінки зі щоденника;
- листа тощо.

Розрізняють також есе:

- описові;
- оповідні;
- рефлексивні;
- критичні;
- аналітичні тощо.

У даному випадку в основу покладено композиційні особливості твору, виконаного в жанрі есе.

Також, запропоновано класифікацію есе на дві великі групи:

- особистісне, суб'єктивне есе, де основним елементом є розкриття того чи іншого боку авторської особистості,
- есе об'єктивне, де особистісне начало підпорядковане предмету опису або якійсь ідеї.

У зарубіжних джерелах, друкованих виданнях та інтернет-ресурсах розглядають такі види есе (М. Дроботенко) [12, с. 41]:

1. «Аргументоване есе» (Argumentative Essay or For and Against Essay) – це особливий вид есе, у якому автор висвітлює інформацію з обраної теми, наводить аргументи на підтвердження (докази) тези або знаходить аргументацію «проти» – висвітлює протилежні ідеї, погляди. Цей вид есе спрямовано на перевірку та оцінювання здібностей і вмінь мислити логічно й помірковано. Аргументовані есе можна поділити на:

- аналітичні – підтверджують чи спростовують ідею (концепцію) за допомогою проведення аналізу, оцінювання кожного її складника;
- роз'яснювальні – пояснюють ідею, концепцію автора для читача;

– дискусійні – розкривають ідею через приклади, представлені в уявній дискусії. Часто може починатися з помилкового покликання («Кажуть, що страус ховає голову у пісок», «Коронавірусна інфекція вражає лише людей похилого віку та не несе загрози молоді»).

2. «Есе-міркування, есе-роздум» (Opinion Essay). Під час написання такого есе автору необхідно висловити й аргументувати свою думку із суперечливого (запропонованого, обраного) питання. На відміну від аргументованого виду есе, в есе-міркуванні не обов'язково наводити факти, статистику, покликатися на авторитетні видання. Тут використовуємо факти з особистого досвіду чи з досвіду знайомих. Цьому виду есе притаманна емоційність викладу.

3. «Есе-переконання» (Persuasive Essay). Основна мета цього виду есе – переконати читача в тому, що погляд автора правильний. Згідно з деякими джерелами, Persuasive Essay і Argumentative Essay є синонімами, оскільки в обох випадках автору потрібно переконати читача, а це неможливо без наведення аргументів. Однак відмінність їх залежить від поставленої автором мети. Основна мета есе-переконання – переконати читача, незважаючи на кількість і якість наведених аргументів. Основною метою аргументованого есе є винесення на обговорення тези, розгляд автором негативних і позитивних сторін (pros and cons).

4. «Есе-дослідження» (Research Essay). Есе-дослідження можна порівнювати з курсовою або дипломною роботою студентів закладів вищої освіти. Студент обирає тему дослідження, зіставляє, аналізує її, доходить висновків.

5. «Стипендіально-презентативне есе» (Scholarship essay). Мета написання такого есе полягає в демонстрації вмінь автора презентувати себе як найкраще, наприклад, для отримання гранту, проходження співбесіди під час працевлаштування.

6. «Реферативно-критичне есе» (Response Essay (Reaction Essay)). Це літературний вид есе – відгук на літературний твір, кінострічку, театралізовану виставу та ін.

7. «Порівняльно-контрастне есе» (Compare and contrast essay). Метою його написання є порівняння й зіставлення будь-яких об'єктів дослідження, проведення порівняльного (або контрастного) аналізу. Автору необхідно зробити послідовний аналіз якостей/властивостей об'єктів, які порівнюються. Розпочинати написання такого типу есе необхідно з визначення об'єктів, ідей, поглядів, які можуть бути як споріднені, так і досить контроверсійні. Отже, визначена тема обраного есе може знаходитися в одній категорії (Мій вибір: футбол чи баскетбол?) або в різних – можуть порівнюватися предмети та явища, які тільки здаються ідентичними (Електронні книги чи паперові – хто перемаже?).

8. «Аналізувально-пояснювальне есе» (Analysis / Interpretation essay) – Есе-осмислення, тлумачення. Цей вид есе набирає популярності за кордоном як частина вступного іспиту до закладу освіти. Абітурієнту пропонують цитату з 2-3 речень, яку потрібно інтерпретувати й висловити свою думку щодо неї. Цей вид есе схожий з есе-міркуванням, наприклад, «Юрист у сучасному світі: моя думка», «Радіо, яке я слухаю».

9. «Есе процесу» (Process Essay). Мета написання такого виду есе – навчити особу конкретним діям, дати корисні поради під час виконання алгоритму процесу (вони можуть бути як виробничого, так і побутового характеру), наприклад: «Як пишуться новини».

В українській науці найповніший огляд західних концепцій подає О. Ципоруха. У її інтерпретації типологічна структура есе виглядає так:

I. Неформальне, або літературне есе:

1) афористичне;

2) періодичне:

– характерне (скетч);

– звичаєописувальне;

- просвітницьке;
- дидактичне;
- соціально-пропагандистське.

3) особистісне:

- описове;
- художнє або белетристичне.

II. Формальне есе:

- 1) критичне (огляд);
- 2) літературно-критичне;
- 3) дослідницьке;
- 4) інформативне [4, с. 29].

Ось найголовніші частини її типології. Так, наприклад, неформальне есе вважається єдиним істинно літературним типом. Його відмінні якості проявляються у високому ступені особистісного, де думка автора про предмет обговорення важливіша, ніж сам предмет. Сутність таких творів становлять короткі, дискусійні, глибоко суб'єктивні та індивідуальні тези, для яких характерні розмовний тон і невимушена структура. Підвид неформального есе – інтимне, що містить реакцію особи на досвід, об'єкт, подію, де частини поєднано за асоціативним принципом. Риси інтимного есея – ліризм, поетична схвильованість, напружена інтроспективність. Неформальне есе може бути оповідкою, описом, анекдотом, роздумами, мрією.

Формальне есе початку XIX століття з'явилося разом із започаткуванням критичних журналів і мало назву критичне есе-огляд. Періодику було заповнено великим обсягом критики мистецтва, літератури, історії, політики, релігії та соціальних проблем. Формальне есе має розширений обсяг, поважну мету, логічну організацію структури, ґрунтовність, урочистість, щільно організовану експозицію особистих думок та ставлення до специфічних або персональних тем; у формальному есе жорсткіше організовані виклади особистих думок чи поглядів на загальні матерії. Воно може бути критичним, науковим, філософським. Має меншу суб'єктивність, ніж неформальне.

Наближається до журнальної статті. У слов'янському світі таку форму має багато науково-популярних статей в універсальних і спеціальних виданнях. Серед різновидів формального есе можна назвати інформативне, критичне й порівняльне [4, с. 31].

Інформативне есе водночас пояснює та розкриває, досліджує та визначає. У ньому увага сконцентрована на поясненні авторської ідеї, досвіду або точки зору. Інформативне есе включає в себе та може набувати форми й визначального, й аналітичного, і класифікаційного, і досліджуваного.

Критичне есе аналізує та оцінює твір або подію. Критичне есе водночас інформативне і переконуюче. Мета автора – краще пояснити читачеві предмет обговорення та переконати його пристати на бік його власних оцінок. Загалом воно використовує порівняльні та контрастні приклади для демонстрації власної оцінки. Для критичного есе характерні гра слів, дошкульні випадки та ін.

Порівняльне есе досліджує відмінність і подібність, обґрунтовує особисті переваги та вибір, описує світогляд та життєву філософію. До деякої міри порівняльне есе вважається не окремим видом, а лише особливим модусом висвітлення будь-якої теми в будь-якому жанрі, тому що цей вид слугує для інформування, переконання та аналізу.

Проте західна типологія в інтерпретації О. Ципорухи занадто деталізована і не може бути транспольована на українську есеїстичну традицію. Хоча в українських дослідженнях з журналістської жанрології внутрішньо жанрова типологія есея представлена в зародковому стані, все ж можна спостерегти й окремі продуктивні спроби. Спираючись на них, можна запропонувати таку більш пристосовану до реальної української практики і потреб типологію есе.

Тут слід виокремити:

- загальне есе. Воно може поєднувати подорож, філософію, рецепцію прочитаної літератури. В Україні цей жанр запроваджує сентименталізм. Прикладом цього виду можуть бути «Мої дрібнички» Івана Вернета;

- есе-лист, що передбачає адресата і розмову з ним. Уже згадувався «Відкритий лист до Івана Виргана» М. Рильського;
- есе-замальовка має невеликий розмір і присвячена одній темі – тематичноцентрична: ті ж пейзажні замальовки з виразним авторським струменем;
- есе-стаття, що зазвичай має дидактичний імператив («Над озером. Баварія» Юрія Шереха);
- есе-лекція, промова, доповідь. В Україні твори такого кшталту лунають на присвоєнні звання почесного доктора Києво-Могилянської академії – та ж «Гуманітарна аура нації» Ліни Костенко;
- есе-щоденник – хроніка, зосереджена не на подіях чи ділових нотатках, а на вираженні авторського бачення світу (щоденникова есеїстика Сергія Єфремова, Олександра Довженка, Аркадія Любченка, «блокноти» Володимира Брюггена). Іноді щоденники і пишуться автором як заготовки для майбутніх есе або інших творів. Сучасні автори, які рясно друкують свої есеїстичні нотатки – Володимир Базилевський та Костянтин Москалець [4, с. 32].

Специфіку жанру есе виражають такі риси:

- заголовок есе не знаходиться в прямій залежності від теми: окрім віддзеркалення змісту роботи, він може бути відправною крапкою в роздумах автора;
- вільна композиція есе підлягає своїй внутрішній логіці, а основну думку есе слід шукати в різноманітті роздумів автора. Проблема розглядається з різних сторін;
- якщо у творі на літературну тему переважає раціональне поєднання аналізу художнього твору з власними міркуваннями, то в есе яскраво виражена авторська позиція;
- якщо в традиційному творі вітаються індивідуальні особливості стилю й мови автора твору, то в есе індивідуальний авторський стиль – вимога жанру.

Специфіка есе як жанру в тому, що образ утворюється з думки, тому виникає гранична концентрація, згущення семантики за рахунок особливої концептуальної навантаженості образного ряду, що набуває найрізноманітніших форм. Есеїстична думка принципово є думкою практичною, побутовою, щирою. В творі наявний особистісний, наполовину медитативний (грунтований на спогадах), наполовину діалоговий стиль призначений для риторичного вжитку. В есе може бути присутнє поєднання епох й доль, філософських думок й буденних справ, подій, фактів підкорені коментарній думці, відсутність жорстких композиційно-мовленнєвих схем, перехід від конкретного до абстрактного. А також в жанрі есе задіяно відомі типи (роздум, оповідь, опис, пояснення) і форми (монолог, внутрішній монолог, невласне пряма мова, діалог з уявним опонентом і т. п.) мовлення, різні типи словесності (філософські умовиводи, спогади, афоризми, авторський коментар).

За А. Дмитровським виділяють наступні типи композиції есе:

- лінійний (поступове розгортання думки «на очах читача», свого роду публічна медитація);
- циклічний (будується за принципом «каталогу» - перевірка думки на істинність чи хибність). Фрагментарний (збір нотаток у великі тематичні добірки). Вільна композиція («строкате мереживо міркувань автора»);
- асоціативна композиція (зістикування різних фактів дійсності за допомогою різних асоціативних зв'язків (наприклад, за подібністю подій, чи їхньою близькістю за часом і простором)).

Завдання есе – зовсім не розповідь про життєву ситуацію, а інформування про спричинені нею ідеї, їхні пояснення, ненав'язливе намагання переконати в чомусь адресата мовлення. Це «вільне» письмо на запропоновану тему, у якому найбільше цінується самостійність, аргументованість, оригінальність вирішення проблеми, дискусійність.

Есеїстичному стилю властиві:

- образність, рухливість асоціацій, нерідко антитиповість мислення, орієнтування на інтимну відвертість і розмовну інтонацію;

- нестандартне, оригінальне висвітлення матеріалу; часто це розмова вголос, вираження емоцій;
- елементи імпровізації, певного пафосу, іронії;
- афористичність, використанням нових поетичних образів, свідомо настанова на розмовну інтонацію й лексику,
- використання численних засобів художньої виразності: метафор, алегоричних образів, символів, порівнянь.

Есе – це суб'єктивний, індивідуальний, самостійний простір, де формуються позиції, висловлюються думки, передбачення та демонструється відповідне індивідуалізоване ставлення.

Літературознавчий словник визначає есе як «прозовий твір невеликого обсягу і вільної композиції, що виражає індивідуальні враження і міркування з конкретного приводу або питання і свідомо не претендує на визначальне або вичерпне трактування предмета» [23]. Тому, виділяють загальні ознаки есе:

1. Невеликий обсяг. Жорстких обмежень, звичайно, не існує. Обсяг есе – від трьох до семи сторінок комп'ютерного тексту. Наприклад, у Гарвардській школі бізнесу часто пишуть есе всього на двох сторінках. В окремих університетах допускається есе до десяти сторінок.

2. Конкретна тема й підкреслено суб'єктивне її трактування. Есе не може містити багато ідей (думок). У ньому відображено тільки один варіант, одну думку, подану у розвитку. Це відповідь на одне запитання.

3. Вільна композиція – важлива особливість есе. Часто будуємо всупереч законам логіки, підпорядковуємо довільним асоціаціям, створюємо за принципом «Усе навпаки».

4. Невимушеність розповіді. Автору есе важливо встановити довірливий стиль спілкування з читачем. Він уникає навмисно ускладнених, неясних, надмірно складних побудов, щоб зміст був зрозумілим. Дослідники відзначають, що гарне есе може написати тільки той, хто вільно володіє темою, бачить її з різних сторін і готовий висловити читачеві не вичерпний, але багатоаспектний погляд на явище, що стало поштовхом до роздумів.

5. Схильність до парадоксів. Есе покликане здивувати читача (слухача). Цьому нерідко сприяє афористичність, яскраве висловлювання або парадоксальне визначення, поєднання безперечних, але й суперечливих тверджень, характеристик, тез.

6. Внутрішня смислова єдність. Вільна композиція, орієнтованість на суб'єктивність, водночас, внутрішня смислова єдність, тобто узгодженість ключових тез і тверджень, гармонізація аргументів та асоціацій, які не суперечать судженням, у яких виражена особиста позиція автора.

7. Орієнтація на розмовну мову. Необхідно уникати вживання сленгу, шаблонних фраз, скорочення слів, надто легковажного тону. Мова есе повинна сприйматися серйозно.

Есе – це жанр, що має безпосередню близькість із науковою, публіцистичною та художньою літературою, проте не належить цілком до жодної з них. Широта виконуваних есе функцій дає змогу відносити до цього жанру будь-які твори з неявно вираженою жанровою приналежністю. З науковою літературою есе споріднює його тематика, що об'єднує всі об'єкти думки переважно гуманітарних наук: філософії, літературної теорії та критики, естетики, політології, соціології тощо. Есе є одним із найпродуктивніших жанрів у вираженні філософської думки, тобто знання про найзагальніші сторони світу та людини. Загальні родові властивості есе: провідна роль особистості автора, що є найважливішим структуроутворюючим принципом есе. При цьому в есе здійснюється аналіз будь-якого, переважно гуманітарного, об'єкта думки, а не особистості автора. Ще одна властивість – особлива актуалізованість, співвіднесеність із теперішнім моментом. Інша риса есе – наявність образності, експресивності, що є вираженням його художності та публіцистичності.

Структура есе визначається вимогами: думки автора есе з проблеми викладаються у вигляді коротких тез. Ідея має бути підкріплена доказами – тому за тезою слідує аргументи.

Аргументи – це факти, явища суспільного життя, події, життєві ситуації та життєвий досвід, наукові докази, посилання на думку вчених та ін. Краще наводити два аргументи на користь кожної тези: один аргумент здається непереконливим, три аргументи можуть «перевантажити» виклад у жанрі, орієнтованому на стислість і образність.

Таким чином, есе набуває кільцевої структури:

1. Вступ – обґрунтування вибору теми есе. Важливо правильно сформулювати запитання, на яке ви збираєтеся знайти відповідь у ході свого дослідження. Ефектний початок – вступ, дуже важливий елемент твору. Читач визначає для себе, чи варто йому читати ваше есе. Для початку есе існує кілька підходів, наприклад:

- Стандартний (найпоширеніший). Необхідно відповісти на шість запитань: хто, що, коли, де, чому і як. Відповіді на ці запитання дадуть змогу читачеві зрозуміти, чого йому очікувати.
- Несподіваний – це може бути що завгодно, але читач повинен бути здивований або шокований.
- Дієвий – зображення самого процесу, а причини й наслідки впливуть далі. Цей підхід зручний для коротких есе.
- Авторитарний – пропонує інформацію в наказовому тоні, щоб створити враження упевненості автора тільки в собі.
- Інформативний – читач одразу отримує інформацію про те, що буде далі у творі.
- Цитатний – вдало підібрана цитата одразу привертає увагу читача (не рекомендується використовувати прислів'я і кліше – це банально).
- Діалоговий – з одного боку, такий початок стимулює читача як учасника діалогу, з іншого, – це може бути просто потік думок з риторичними запитаннями.

2. Основна частина – теоретичне підґрунтя вибраної проблеми і виклад основного питання. Ця частина припускає розвиток аргументації й аналізу, а також обґрунтування їх, виходячи з наявних даних, аргументів і позицій.

3. Висновки – узагальнення й аргументація теми. Підсумовують есе або ще раз додають пояснення, підкріплюють зміст і значення викладеного в основній частині.

Під час написання есе важливо також враховувати такі моменти, що вступ і висновок мають фокусувати увагу на проблемі (у вступі вона ставиться, у висновку – резюмується думка автора). Необхідне виділення абзаців, окремих рядків, встановлення логічного зв'язку абзаців: так досягається цілісність роботи.

Стиль викладу: есе притаманні емоційність, експресивність, художність. Фахівці вважають, що належний ефект забезпечують короткі, прості, різноманітні за інтонацією речення, уміле використання розділового знака – тире. Утім, стиль відображає особливості особистості, про це теж корисно пам'ятати.

За мовленнєвою побудовою есе – це динамічне чергування полемічних висловлювань, запитань, націленість на розмовну інтонацію та лексику. В есе головну роль відіграє не сам факт, а враження та асоціації, які він викликає в автора; роздуми та роздуми; оригінальний, часом парадоксальний погляд на проблему; образна й афористична мова; невимушена, у дусі вільної бесіди манера викладу.

Есе – це прозовий твір невеликого обсягу і вільної композиції, що трактує приватну тему і представляє спробу передати індивідуальні враження і міркування, з нею пов'язані. Головний композиційний прийом есе – постійна зміна ракурсу зображення. Образ явища дається в різних зрізах, різних аспектах, які підпорядковані авторському уявленню. Це допомагає передати цілісний досвід автора. Авторське «Я» рухається від теми до теми, повністю не втілюючись як образ, проявляючи себе з різних боків. Зміна ракурсів зображення диктує жанрову гнучкість есе.

Для есеїстичної композиції характерна різка зміна теми і манери оповіді. Головною особливістю есе є поєднання докладності та наочності, філософії, наукових та статистичних даних і публіцистичний аналіз. Крім того есе активно включає літературні та історичні ремінісценції, цитати, анекдоти, випадок із життя.

Щоб досягти композиційної стрункості, необхідно:

1. Продумати задум твору.
2. Розглянути різні варіанти розміщення тематичних і образних одиниць тексту.
3. Визначити, які зв'язування і відступи будуть використані в есе.
4. Продумати основні способи монтування різномірних композиційних елементів.

Послідовність компонентів в есе не випадкова. Окремі фрагменти есе можуть поєднуватися за контрастом, за асоціацією або за суміжністю, але їхнє сусідство завжди взаємопов'язане.

Композиція есе розділена і нелогічна, при цьому важливим формотворчим компонентом стає установка на читацьке сприйняття, дотримання законів впливу на читацьку увагу.

1.3. Есе як ефективний вид навчальної роботи на уроках української мови

У методичних рекомендаціях щодо викладання української мови й літератури в 2020-2021 н. р. вказано, що: «Сучасні соціокультурні умови, інтеграція української освіти в європейський контекст зумовлює введення до навчальних програм такого виду письмових робіт, як есе, спрямованого на активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, учениць, підвищення в них інтересу до навчання предмета, розвиток особистості, критичного мислення, лінгвокреативності.

Есе – самостійна творча письмова робота, ознакою якої є особистісний характер сприймання проблеми та її осмислення, невеликий обсяг, вільна композиція, невимушеність та емоційність викладу» [28].

Есе – це досить ефективний метод контролю та перевірки знань, що активізує навчальний процес метод контролю та перевірки знань учнів більш високого порядку (аналіз, синтез, творче застосування знань) [55, с.5].

Есе є засобом, який дає змогу оцінити уміння учня письмово викладати суть поставленої проблеми, самостійно аналізувати проблему, використовуючи концепції та аналітичний інструментарій тієї чи іншої дисципліни, також це демонстрація уміння робити висновки, що узагальнюють авторську позицію з поставленого питання.

Таким чином, есе – це авторський, логічно вибудований, самостійний твір з елементами використання ідей і концепцій з інших навчальних предметів та суспільного життя із застосуванням власного досвіду.

Ми виділяємо саме есе як ефективний вид навчальної роботи, оскільки на відміну від інших видів письмових робіт, приміром, рефератів, це самостійне написання-міркування учня над якоюсь темою, це не колективна робота, як буває під час використання методу проєктів. В есе учень використовує ідеї, концепції, асоціативні образи з інших галузей науки, мистецтва, власного досвіду, суспільної практики.

Есе може використовуватися як під час аудиторних занять, так і поза аудиторією, наприклад, його можна виконати за допомогою використання електронних систем, які передбачають можливість зв'язатися з педагогом у будь-який час.

Жанр есе передбачає свободу творчості. Есе може бути написане про що завгодно і як завгодно, головна вимога – виразити своє «Я», свої думки, почуття, ставлення до світу. Есе дає учневі простір для викладу думок, не обмежує композиційними, змістовими чи стилістичними рамками. Жоден інший вид письмових робіт у шкільній практиці не має таких переваг.

Окреслимо відмінності есе від інших жанрів учнівських письмових робіт [15, с. 2]:

Таблиця 1.1

Особливості деяких видів письмових робіт	Особливості есе
<p>Твір на літературну тему Аналіз художнього твору поєднано з власними роздумами. Учень часто залежний від чужих інтерпретацій тексту, робота зводиться переважно до переказування чужих думок.</p>	<p>Яскраво виражена авторська позиція. Щоб виразити себе, автор есе наводить багато прикладів, проводить паралелі, добирає аналогії; використовує асоціації, символи, робить непередбачувані висновки, тож виникають несподівані повороти думки.</p>
<p>Роздум: строго визначена структура висловлення: теза, аргументи, висновок.</p>	<p>Вільна композиція. Стилю притаманні легкість, ефект розмови із співбесідником, образність, афористичність.</p>
<p>Оповідання: мета – зображення певної події, наявність сюжету й вигаданих або справжніх героїв.</p>	<p>Мета – інформація чи інтерпретація, інформування про ідеї, пояснення і переконання, а не переказування подій чи ситуацій; немає вигаданих персонажів і сюжету.</p>
<p>Реферат: можлива компіляція досить великих уривків з авторських робіт з посиланнями на джерела.</p>	<p>Ексклюзивна робота, у якій автор висловлює СВОЮ точку зору.</p>
<p>Нарис: у центрі – певна подія, яка справила сильне враження на автора</p>	<p>У центрі – суб’єктивна точка зору на проблему, подію чи ситуацію, яку автор описує чи аналізує.</p>

Що ж до есе, то воно не «користується» зазначеними формами, а існує в них як у проявах власної суті. «Моральна проповідь» і «філософський трактат», інтимне зізнання і вигадана сценка, змоглядна побудова і побутова замальовка – все це входить у можливості есеїстичного жанру, єдиний «обов'язок» якого полягає в тому, щоб одночасно й по черзі користуватися всіма цими можливостями, не абсолютизуючи жодної з них, бо тоді есеїстичне слово перетвориться на статтю чи щоденник, оповідання чи проповідь. Багатожанровість і навіть міждисциплінарність – не тільки право, а й обов'язок есеїстичної творчості. Бо вона якраз цілком виходить із того незавершеного сьогодення, куди, як у чужу царину, спрямовується роман, приречений «завершувати».

Творчий підхід та аналітичне мислення – дві взаємозалежні та взаємодоповнюючі навички, адже ми задіємо обидві з них під час написання будь-яких текстів. Незалежно від того, що ми пишемо – художній текст, або науковий, чи діловий лист – ми повинні творчо організувати цей текст навколо добре структурованої і продуманої ідеї. Іншими словами, навчаючись писати есе, учні вчать організувати свої думки навколо однієї головної ідеї, доносити її чітко й аргументувати її у вигляді добре структурованого тексту, точно і правильно викладати в письмовому тексті свої доводи, користуючись офіційним стилем.

Під час написання есе виявляються такі чинники:

- критичність мислення;
- уміння моделювати ситуації;
- уміння виділяти головну думку і вибудовувати текст навколо неї, не віддаляючись від основної теми свого твору-роздуму;
- уміння проводити рефлексію, оцінку власної діяльності.

Унікальність есе як прийому навчання зумовлена тим, що за його допомогою розвивається граматична та лексична, дискурсивна та прагматична, соціокультурна, а також світоглядна компетенції. Розвиток авторської ідеї

розглядається як продуктивний прийом формування комунікативної компетенції учнів.

В учнівському есе представлені результати навчання: засвоєні лексико-граматичні засоби, досягнутий рівень грамотності мовлення, сформоване вміння логічно мислити, рівень загального світогляду та особистісна зрілість. Іншими словами, у тексті есе виявляються предметний зміст навчання, універсальні навчальні дії регулятивного, пізнавального та комунікативного типу, а також особистісні результати виховання учнів.

Робота над текстом – складний і тривалий процес, що передбачає поєднання творчого підходу, з одного боку, та аналітичного мислення – з іншого і вимагає водночас красномовства й точності. Якщо літературний твір служить головним чином для впливу, то науковий текст покликаний насамперед інформувати читача. Мета ж есе, крім зазначених двох, полягає в тому, щоб висловити свою думку і ставлення до розглянутої теми і переконати читача в тому, що ця точка зору правильна, або принаймні заслуговує на повагу. Але не варто плутати твір та есе. Незважаючи на деяку схожість, ці жанри мають істотну відмінність. Твір являє собою міркування на конкретну тему за задалегідь заданим планом. У ньому факти викладаються так, якими вони є в реальності. Есе передбачає авторську інтерпретацію подій, вираження власної позиції і переживань.

Есе як вид навчальної діяльності має певні дидактичні можливості для контролю навчальних досягнень учнів і розвитку особистості. Різні автори пропонують своє бачення дидактичних можливостей есе. Так, на думку А. Линник, писати есе надзвичайно корисно, оскільки це дає змогу автору навчитися чітко та грамотно формулювати думки, структурувати інформацію, використовувати основні категорії аналізу, виокремлювати причинно-наслідкові зв'язки, ілюструвати поняття відповідними прикладами, аргументувати свої висновки, оволодіти науковим стилем мовлення [55, с. 11].

Г. Третьак та О. Правиков акцентують увагу на тому, що однією з цілей написання есе є прищеплення навичок бібліографічного пошуку необхідної

літератури, компактного викладу думки авторів і свого судження з обраного питання в письмовій формі, грамотного оформлення посилань на використовувані джерела, а також виявлення та розвиток в учня інтересу до певної наукової та практичної проблематики з тим, щоб дослідження її надалі продовжувалося в підготовці та написанні рефератів та інших наукових працях.

За допомогою есе вчитель може зробити висновок про знання учнями певних термінів, їхнє правильне використання в письмовому мовленні. Есе розвиває вміння характеризувати й порівнювати соціальні явища та процеси, розкривати їхні причинно-наслідкові зв'язки, вміння працювати з різномірною соціальною інформацією, аналізувати її та самостійно робити висновки, аргументовано обстоювати власну оцінку явищ.

Важливо відзначити й те, що вміння писати образно і грамотно, що формує есе, позитивно позначається на логіці мислення та усному мовленні. Есе не тільки пробуджує інтерес до наукових досліджень, а й ніби «бореться» безграмотністю. Це особливо актуально в епоху односкладового спілкування у віртуальній мережі.

Есе якнайкраще підходить для суб'єктивного самовираження. Тому його доречно використовувати під час вивчення тем, які вимагають від учнів аналітичного мислення, розгляду проблеми з різних боків, здатності проектувати, прогнозувати та пропонувати нестандартні рішення. Учні вчать орієнтуватися у потоці інформації, виокремлювати основне, систематизувати та критично аналізувати її, виявляти взаємозв'язки між соціальними явищами, складати прогнози і, що особливо важливо, есе дає можливість поєднати теорію з поточними актуальними проблемами, що значно підвищує зацікавленість учнів у навчальній діяльності.

Основною перевагою есе є те, що учень може повною мірою розкрити свій творчий потенціал, висловити особисту думку з якогось питання, причому «напрямую», без відчуття зовнішнього впливу. Написання есе розвиває вміння грамотно і логічно вибудувати свої міркування, спираючись на навчальний матеріал і доповнюючи його власними умовиводами.

Так, за Г. Лукачем, есей – жанр підвищеної інтелектуальності та концептуальності, чий законний матеріал – аналіз будь-яких образів, тобто критика творів мистецтва, і першорядна в ньому художньо-критична функція. Оскільки есей завжди має справу не з безпосереднім життям, а з його відображенням у творах музики, живопису, літератури, то впорядкування естетичних переживань і форма есею задаються самими витворами мистецтва. Через аналіз мистецького твору автор есею пропонує власний погляд на світ, і всі зображальні засоби спрямовані на донесення цього погляду до читача [51, с. 50].

М. Вербицька стверджує, що «есе як дидактичний тест одночасно вимірює одразу кілька мовних, комунікативних та особистісних функцій, включно з комунікативну компетенцію з мовними навичками та мовленнєвими вміннями; логічне мислення, здатність риторично організувати текст; готовність продемонструвати поінформованість за темою, особистісну зрілість, вміння організовано мислити та діяти. У зв'язку з цим важко визначити валідність есе як тесту, тобто чітко вказати, що саме заявлено як об'єкт контролю, і що реально вимірює це тестове завдання, оскільки заявлено «розгорнуте письмове висловлювання». І все ж завдання написати есе міцно утвердилося у своїй позиції і як діагностичний прийом, і як навчальне завдання, і як формат тестування.

Таким чином, есе займає особливе місце в освітньому процесі, для якого характерні: індивідуальна виразність, вільна композиція, багатоаспектний погляд на явища, поєднання теоретичних положень із дійсними подіями, осмислення взаємозалежностей у системі «я – світ». У процесі написання есе учні опановують правила письмової комунікації, вчать аналізувати, критично мислити, зіставляти, використовувати основні поняття, структурувати наукову інформацію, образно і правильно висловлювати свої думки на папері. Ці вміння стануть у пригоді в повсякденному житті, допоможуть орієнтуватися у складному, мінливому соціальному просторі.

Висновки до розділу I

Есе налічує багатовікову історію. Закономірним є те, що в ході свого історичного розвитку цей жанр зазнав якісних і кількісних змін, що передусім зумовлено зміною парадигми з теоцентричної на антропоцентричну та стрімким розвитком інформаційних технологій.

У сучасних підручниках читаємо таке визначення поняття «есе», що це твір–міркування з вільною композицією, що виражає індивідуальні роздуми і враження автора з конкретного питання або суспільно значимої проблеми й свідомо не претендує на повноту і вичерпне трактування теми. Воно презентує авторське концептуальне бачення певного явища суспільного життя.

В усіх існуючих дефініціях есе відзначається свобода форми та змісту, що зумовлює його тематичну різноманітність. Привабливість тексту цього жанру полягає в тому, що він може бути написаний на будь-яку тему і в будь-якому стилі, адже есе – це власні міркування з приводу почутого, прочитаного, переглянутого [45, с. 31].

Есе – це той жанр наукової літератури, який дозволяє авторові бути суб'єктивним і зосереджуватися на частковому. Учень може висловлювати спірні міркування, піднімати дискусійні питання. Але важливо бути переконливим, оперувати достатніми аргументами.

У жанрі есе зустрічаються «домішки» інших жанрів, що цілком природно, оскільки жанрові межі рухливі, мінливі, еластичні, а жанрова форма має відносну самостійність, що і є причиною виникнення різних перехідних проміжних варіантів. Есе тільки тоді залишається собою, коли «безперестанку перетинає кордони інших жанрів, гнане духом мандрів, прагненням усе випробувати і нічому не віддатися».

Мова есе осмислена, систематизована та підпорядкована основній меті: вираженню логіки думки. Однак під час написання есе учні зустрічаються з низкою труднощів. Створення оригінального твору потребує більших зусиль. Це займає багато часу на пошук матеріалу або його повторення, концентрацію

уваги на одному предметі, формулювання думки тощо. Щоб створити цілісний твір, необхідно зібрати воедино ідеї, що виникли, продумати композицію, літературне оформлення, збагатити його різними художніми прийомами. Крім побудови усного висловлювання, необхідно вчитися грамотно і точно висловлювати свою думку в письмовій формі.

Есе як твір, що відображає особистісні уявлення про світ, є дієвою платформою активного мислетворення, засобом самореалізації, частиною творчого «я» учня. Есе задає утопічну перспективу, змушуючи автора експериментувати з сюжетами й мотивами, лексичними та метафоричними конструкціями. Усіх авторів есе, незалежно від предмета осмислення, єднає особистісний, художній чи відсторонений від мистецтва погляд на світ, особливий зв'язок із часом, прагнення розставляти власні акценти, причому не категорично, а ненав'язливо, наче між іншим, емоційність, експресивність і образність, власна інтерпретація того чи того об'єкта чи суб'єкта, що претендує на універсальність. Актуальним є те, що есе вирізняється спрямованістю до внутрішнього світу, а не на зовні: есеїст спостерігає не тільки за тим, що відбувається у зовнішньому світі, скільки за тим, як його душа реагує на те, що відбувається. Саме те, що всередині автора є тою сценою, на якій розгортається подія есе.

Перевагою есе є творчий характер завдання з елементами критичного мислення, логіки міркування та розв'язання проблеми. На думку низки дослідників, мисленнєвий пошук лежить в основі навчання, і розвиток умінь інтелектуальної діяльності є не тільки доречний, а й необхідний.

Форма есе задається самим висловлюванням автора. Через його аналіз учень має запропонувати свій погляд на світ, і всі засоби виразності жанру мають бути спрямовані на те, щоб донести цей погляд до читача.

Есе як вид навчального завдання переслідує художньо-естетичні та пізнавально-практичні цілі, досягнення яких сприяє отриманню метапредметних результатів.

РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ НАПИСАННЯ ЕСЕ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

2.1. Методичні рекомендації та правила написання есе в старшій школі, критерії оцінювання

Багато уваги приділено питанням формування мовленнєвих умінь та навичок, предметної (мовно-мовленнєвої та комунікативної) компетентності. Наразі актуальною є проблема виокремлення та систематизації методів, прийомів та засобів формування ключових компетентностей в учнів 10–11-х класів на уроці української мови. Науковці приділяють значну увагу методиці викладання у старшій школі (С. Караман, О. Савченко, О. Овчарук, О. Горошкіна, І Маріуц та ін.). У сфері есеїстики працювало чимало вітчизняних та закордонних науковців та методистів, це переважно літературознавці та публіцисти (О. Баган, Т. Гундорова, Г. Швець, М. Гнатюк, Н.Мирошкіна та ін.) [24, с. 2].

Жанр есе перебуває у постійному розвитку та стає особливо затребуваним нині, коли суспільству потрібна конкурентоспроможна особистість.

Есе – самостійна творча письмова робота, ознакою якої є особистісний характер сприймання проблеми та її осмислення, невеликий обсяг, вільна композиція, невимушеність та емоційність викладу. Есе має висловлювати особисту думку з певної проблеми, доповнене прикладами з художніх текстів, засобів масової інформації і особистого життєвого досвіду.

Метою написання есе є розвиток вміння учнів творчо осмислювати обрану тему, висловлювати свою думку та судження щодо поставленої проблеми, аргументуючи свою позицію.

Через свої текст-типологічні особливості есе забезпечувало швидкий відгук на зміни в суспільстві. Коротка форма і невимушений стиль розповіді робили його привабливим видом творчості для авторів, доступним і зрозумілим для широкого кола читачів, що, у свою чергу, сприяло його резонансності.

Таким чином, есе виступало одним із способів комунікації з питань, які хвилювали суспільство, що в цілому й зумовило його соціально-етичну та естетичну тематику.

Як зазначає М. Балаклицький, есе має такі жанротвірні ознаки, як:

1. Особистісний характер мовця, що дозволяє побачити нове в знайомому.
2. Репрезентація предмета мовлення за допомогою асоціативно-емоційної структури основи.
3. Можливість виходу в загальнокультурний контекст фонових знань адресата.
4. Вільна асоціативна композиція.
5. Підвищена модальність тексту як відбиття суб'єктивності тих чи інших авторських характеристик [4, с. 28].

А. Дмитревський розглядає категорію життєвості як основний жанротвірний елемент есе. Есеїстичне висловлення принципово є потоком практичних, побутових думок [25, с. 2].

Індивідуально-авторське начало будь-якого есею – це його осердя, важіль цілості тексту. Теодор Адорно вважає, що в есеї будь-яка ідея, байдужа до індивідуального феномену, який її охоплює, не має онтологічної цінності. На думку В. Шкловського, провідною рисою есею варто вважати бажання автора передати зміст читачеві саме через зображення певної проблеми як особистого переживання. Більше того, порівнюючи есей з іншими жанрами, учений доходить висновку, що по суті він має багато спільного зі щоденником: різноманіття тем і записів у щоденниках авторів літературних есеїв наближає їх до літературного щоденника «хроніки днів» як художнього твору, який є чимось більшим від простого ділового щоденного запису. «Нерідко сам «діарій» – літературний щоденник – є збіркою есеїв» [44, с. 51].

Окрім того, сьогодні особистість автора виходить на передній план: якщо за радянських часів домінував позбавлений суб'єктивності стиль викладу з урахуванням обов'язкових ідеологічних директив, то у пострадянській журналістиці дедалі активніше виявляється особистість автора. На думку С.

Шебеліста, це пов'язано не тільки з публіцистичністю як рисою, котра проникає в непубліцистичні тексти, а й з їхньою есеїзацією. Однак, актуалізація авторського Я як у літературних текстах спричинена, з одного боку, послабленням цензури й зменшенням пропагандистської спрямованості, а з іншого – тим, що сьогодні читача все більше цікавить громадянська позиція самого автора і його власний погляд на життя, аніж сухий виклад інформації. Суб'єктивний авторський досвід у такому випадку виконує «виховну», «настановчу» функцію, допомагає читачеві побудувати власний досвід, власне життя за прикладом есеїста [44, с.51].

Відштовхуючись від жанрових особливостей есе, від його функцій розвивально-мовленнєвої, лінгводидактичної та творчої (розвиток мовлення, письмова рефлексія, формування вміння висловлювати думки, формування творчого, креативного та критичного мислення), ми розглядаємо есе як один із методів формування ключових та предметної компетентностей.

На широкій синтезуючій можливості «метаморфного» жанру есею наголошує Тереза Левчук у статті, присвяченій модифікації есе в інтермедіальному аспекті. Проаналізувавши есеї кількох жанрових різновидів, дослідниця зауважує, що на ідейно-змістовому рівні цей жанр поєднує різні форми свідомості, на рівні формальному – використовує виражальні можливості художнього слова. Більше того, Т. Левчук упевнена, що різноманіття змістового наповнення есеїстики буде постійно зростати, оскільки «збільшується кількість культурних явищ, придатних для есеїстичного осмислення» [44, с. 61].

Писати есе надзвичайно корисно, оскільки це дає автору змогу навчитися чітко і грамотно формулювати думки, структурувати інформацію, використовувати основні категорії аналізу, виділяти причинно-наслідкові зв'язки, ілюструвати поняття відповідними прикладами, аргументувати тези, опанувати науковий стиль письма. Есе – це самостійна письмова реферативно-аналітична праця, що висвітлює сучасний стан конкретної

проблеми і містить відповідь на запитання про перспективи та можливі способи її розв'язання [12, с. 40].

Таблиця 2.1

Есе як жанр літературної творчості [11, с. 9].

Особливості змісту	В основу покладено міркування автора з приводу побаченого, прочитаного або пережитого особисто. Розкриваємо погляди автора – його світогляд, думки, почуття, ідеї, моральні (етичні, громадянські тощо) цінності. Над усе цінуємо самостійність й оригінальність, парадоксальність думок.
Особливості композиції	Композиція довільна, послідовність викладу спричинена логікою авторських міркувань. Обов'язковою є аргументованість і переконливість. У тексті проводимо паралелі, добираємо аналогії, використовуємо асоціації. Філософські роздуми поєднуємо з авторською емоційною оцінкою подій або явищ.
Особливості стилю	Стиль – художній або публіцистичний. Емоційності, експресивності, яскравої образності досягаємо вживанням метафор, порівнянь, алегоричних і притчевих образів, символів. Обов'язковою є коректність у висловленні дискусійних думок.
Особливості мови	Інтонація розмовна (безпосередність, невимушеність вислову). Допускаємо розмовну лексику, щоб створити враження «живої бесіди» із читачем. Уживання неповних речень, питальних та окличних конструкцій, риторичних звертань, запитань, тверджень. Афористичність. Головна вимога – індивідуальність авторського стилю.
Заголовок	Заголовок не перебуває в прямій залежності від змісту,

	<p>він може пояснювати, що стало поштовхом до авторських роздумів, передавати почуття, настрої автора тощо. Він повинен привертати увагу читачів, спонукати до прочитання, розкривати тему й хоча б частково зміст тексту. Заголовок-запитання – текст-відповідь, — це ще один продуктивний тип заголовків. Єдина умова, у тексті має бути хоча б спроба знайти цю відповідь.</p>
--	---

Зазначимо, що есе – це не твір-роздум у форматі зовнішнього незалежного оцінювання із традиційними штампами на кшталт: «на мою думку», «я вважаю», «по-перше», «по-друге», «прикладом може слугувати», «аргументом на підтвердження моєї думки є» тощо. Високо оцінюється креативність, творчість, нестандартність у формулюванні й викладенні власних думок [32, с. 66].

У Методичних рекомендаціях щодо викладання української мови у 2020/2021 навчальному році (лист МОН України від 11. 08. 2020 р. № 1/9-430) подане визначення есе як самостійної творчої письмової роботи, ознакою якої є особистісний характер сприймання проблеми та її осмислення, невеликий обсяг, вільна композиція, невимушеність та емоційність викладу та запропоновані для здобувачів освіти два види есе: вільне і формальне [29].

Таблиця 2.2

Види есе:

Вільне	Формальне
<p>Ознаки: невеликий обсяг (7-10 речень); вільна форма і стиль викладу; довільна структура; обов'язкова вимога: наявність позиції автора.</p>	<p>Ознаки: дотримання структури тексту, наявність відповідних компонентів (тези, аргументи, приклади, оцінювальні судження, висновки); обґрунтування (аргументування) тези.</p>

Вільне есе обмежене в часі (5-10 і 10-15 хв.). До нього доцільно вдаватися на кожному уроці й на різних етапах його: цілевизначення, закріплення, рефлексії тощо.

Для написання формального есе виділяють більше часу: від 20 до 45 хвилин.

Види формального есе:

- інформаційне (есе-розповідь, есе-визначення, есе-опис);
- критичне;
- есе-дослідження (порівняльне есе, есе-протиставлення, есе причини-наслідку, есе-аналіз).

Вимоги до формального есе

1. Обсяг – 1-2 сторінки тексту (120-200 слів).
2. Есе повинно сприйматися як цілісний твір, ідея якого зрозуміла й чітка.
3. Кожен абзац есе розкриває одну думку.
4. Необхідно писати стисло і ясно. Есе не повинно містити нічого зайвого, має нести лише інформацію, необхідну для розкриття ідеї есе, власної позиції автора.

5. Есе має відрізнятися чіткою композиційною побудовою, бути логічним за структурою. В есе, як і в будь-якому творі, повинна простежуватися внутрішня логіка, що визначається, з одного боку, авторським підходом до обговорюваного питання, а з іншого – самим питанням. Необхідно уникати різких стрибків від однієї ідеї до іншої, думка має розкриватися послідовно.

6. Есе повинно засвідчити, що його автор знає й осмислено застосовує теоретичні поняття, терміни, узагальнення, ідеї.

7. Есе має містити переконливе аргументування порушеної проблеми [29].

Робота над есе виконує такі функції:

- привчає автора систематизувати думки, породжувати і розвивати їх, узгоджувати у тексті предметні зв'язки з обраної теми за різними формами та методами художнього і творчого прояву, підсилюючи

завдяки цьому авторську ідентичність, особливість розкриття власних думок;

- розвиває поступове та осмислене володіння предметом дослідження через упорядкування власних думок на письмі;
- сприяє закріпленню знань, привчає автора до поступового накопичення та зростання обсягу інформації з конкретної дисципліни, вмінню інтерпретації, володінню та застосуванню знань у різних тематичних дослідженнях;
- допомагає засвоїти та влучно використовувати професійну мову предметної сфери, виробляє навички академічної грамотності написання термінів із одночасним умінням не обтяжувати ними текст;
- тренує повсякденну спостережливість у поєднанні з умінням і критично мислити, побудувати і передати власну думку в тексті (формується навички коректності й терпимості до інших поглядів);
- формує на психологічному рівні індивідуальну відповідальність та впевненість за описані думки і погляди;
- розвиває міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки, дослідницькі та комунікативні компетенції, формує індивідуальний стиль подання інформації;
- навчається поєднувати та пояснювати суб'єктивні й об'єктивні погляди, пояснюючи їх з відповідних джерел інформації та поєднуючи з практичними результатами застосування, доходити відповідних висновків;
- дає змогу спостерігати інтелектуальне зростання під час систематичного написання есе [12, с. 41].

Структура есе складається з таких частин – вступ, основна частина, висновок.

Вступ – обґрунтування вибору теми есе.

Основна частина – теоретичні основи обраної проблеми й виклад основного питання. Ця частина припускає розвиток аргументації й аналізу, а також обґрунтування їх, виходячи з наявних даних, інших аргументів і позицій.

Висновок – узагальнення й аргументовані висновки до теми тощо. Підсумовує есе або ще раз вносить пояснення, підкріплює зміст і значення викладеного в основній частині [28].

Окрім того, на допомогу вчителю подані критерії оцінювання есе.

Критерії оцінювання есе:

- відповідність змісту темі есе;
- самостійність виконання роботи;
- наявність у тексті авторської позиції з обраної теми;
- уміле використання прийомів порівняння й узагальнення для узагальнення взаємозв'язку понять і явищ;
- дотримання есеїстичного стилю, лексичних і граматичних норм літературної мови;
- відповідність вимогам щодо оформлення письмових робіт (Додаток А).

Завдання написання есе:

1. Вміти послідовно і логічно правильно передавати свою думку.
2. Вміти аргументувати, наводячи приклади відповідної теми.
3. Показати навички асоціативного та критичного мислення.
4. Показати грамотне орфографічне, пунктуаційне, стилістичне написання тексту.
5. Показати різноманітність словникового запасу.

На відміну від твору есе трактує одну приватну тему і передає «індивідуальні враження, судження, міркування автора про ту чи іншу проблему, про ту чи іншу подію чи явище». Есе властиве переважання вражень, а чи не фактів, невимушеність, емоційність викладу, змішання мовних, стилістичних пластів. Воно орієнтується на розмовну мову, яка забезпечує легкість, довірливість звернення до читача.

Таблиця 2.3

Відмінність есе від твору

	Есе	Твір
Визначення	Різновид нарисового жанру або вид творчої роботи, представленої у формі аргументованого міркування та відображає суб'єктивну авторську позицію щодо суспільно значущої проблеми соціального, морально–етичного, наукового, культурно-історичного плану.	Творча робота з заданої теми, яка може бути виконана як опис, оповідання, міркування або аналіз художнього тексту, літературних образів, естетичних концепцій.
Мета	Спонукає читачів до роздумів, викликати у них емоційний відгук на прочитане завдяки переконливості та яскравості викладу	Розвинути навички усного та писемного мовлення, пов'язані з умінням формулювати власні судження з проблемних питань, аналізувати окремі явища, факти або фрагменти тексту, викладати думки в логічній послідовності, робити узагальнення та робити висновки
Спосіб розкриття теми	Суб'єктивна авторська позиція	Об'єктивний аналіз
Композиція	Вільна	Структурована

Есе буде цікавим, якщо в ньому є:

- непередбачувані (парадоксальні) висновки;
- несподівані повороти;
- цікаві поєднання.

Прийоми для написання успішного есе існують багато. Наводимо окремі з них, якими варто оволодіти здобувачам освіти:

- прийом риторичного запитання (розкриття вірогідних позицій щодо запропонованої до розгляду проблеми);
- прийом цитації (дає змогу навчитися афористично висловлювати власні думки);
- прийом антитези (розкриває специфіку ходу авторської думки);
- прийом швидкого переходу (від фактологічного контексту думки до ментального; це можуть бути роздуми про твори мистецтва, естетичні й морально-етичні проблеми, філософські концепції, наукові теорії тощо);
- прийом асоціативних відступів (здійснює перехід від образного ряду до понятійного, від філософського – до побутового);
- прийом порівняння (наведення аналогічних прикладів із метою виявлення подібного, виведенням закономірностей із подальшим переходом до висновків);
- прийом хронологічної послідовності: хронологія есе – послідовність подій (але не варто зациклюватися на часі – есе може вийти нудним); просто згадуйте час; не намагайтесь у дрібницях описувати все, що відбувалося за визначений період;
- прийоми викладу:
 - а) розповідь – дія або історія, що триває до самого кінця есе, у якій підкреслюємо якості, можливості або знання, пов'язані з темою есе;
 - б) опис – характерною рисою такого есе є яскрава образність твору (мовне багатство), цікаві деталі, які залишають читача довгий час під враженням;
 - в) порівняння – в основному цей прийом використовуємо щодо питання, за яким потрібно описати, наприклад, досвід або невдачу;

г) можуть бути яскравий епіграф, неочікуваний заголовок [11, с. 10].

У «Практичних рекомендаціях із підготовки до IV етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури» окреслено таку «формулу» написання есе: Дивуйте – заперечуйте – провокуйте – міркуйте – розповідайте – аналізуйте – аргументуйте – підсумуйте [13, с. 11].

Наведемо кілька порад щодо побудови есе.

- На підготовчому етапі варто занотовувати на берегах неординарні погляди, думки, факти, влучні цитати.

- Потрібно уважно прочитати тему, підкреслити ключові опорні слова, дібрати до них асоціації, з'ясувати значення потрібних понять. Не потрібно описувати всі відомі факти, а лише ті, що стануть творчою відповіддю на окреслене в темі питання. Упродовж усього есе необхідно підкреслювати взаємозв'язок наведених фактів.

- Загальний підхід до теми варто висвітлити у вступі, який має містити проблемне завдання й відповідь на поставлене питання. Оскільки в есе треба мислити творчо, то це можна зробити на основі парадоксів, протиставлень (можна йти від супротивного).

Тема есе завжди конкретна. Есе не може містити багато тем чи ідей. Воно відображає лише один варіант і розвиває його. Есе притаманна логічна виразність міркування, явно виражена авторська спрямованість мислення на конкретний предмет висвітлення, дослідження, тобто інтенціональність – філософське поняття, що означає для автора таке: бути спрямованим на певний об'єкт.

Тема есе може бути у роздумах автора початком до розкриття у майбутньому значно більшого і розглядатись як частина цілого, висловлюючи, таким чином, ставлення частини до цілого.

Побудова есе – це відповідь на поставлене завдання розкриття теми, що заснована на класичній системі доказів [12, с. 42].

Ефектний початок (вступ) – дуже важливий елемент твору. Читач визначає для себе, чи варто йому читати ваше есе. Для створення інтриги на початку есе можна скористатися кількома підходами.

1. Стандартний (найпоширеніший) – роздуми про поняття, окреслені в темі. Необхідно відповісти на шість запитань: хто, що, коли, де, чому, як. Відповіді на ці запитання дадуть змогу читачеві зрозуміти, чого йому очікувати.

2. Несподіваний – це може бути будь-що, але читач повинен бути здивований або шокований. Це спроба заперечити усталені істини – шокувати; сформулювати гіпотезу (припущення: що відбудеться, якщо чогось не існуватиме; визначення причини відсутності чогось й опис можливих наслідків).

3. Дієвий – зображення самого процесу, а причини й наслідки впливуть далі. Цей підхід зручний для коротких есе.

4. Авторитарний (наказовий) – пропонує інформацію в наказовому тоні, щоб створити враження впевненості автора тільки в собі: використання дієслів у формі наказового способу, наприклад, «Бережи природу!», «Не втрачай жодної хвилини!», «Лови летючу мить життя!».

5. Інформативний – читач одразу отримує інформацію про те, що буде далі у творі (автор есе одразу називає кілька фактів, пов'язаних із темою).

6. Цитатний – вдало дібрана цитата одразу привертає увагу читача (не рекомендуємо використовувати прислів'я й кліше – це банально).

7. Кліше – мовний засіб, стандартний зворот, який повторюється: Загальновідомо, що...; Є підстави вважати...

8. Діалоговий («діалог із читачем») – з одного боку, такий початок стимулює читача як учасника діалогу, з іншого, – це може бути просто потік думок із риторичними запитаннями.

Основну частину есе вибудовуємо з метою переконання читача. Для цього автор використовує вагомі аргументи. Спочатку варто викласти головні ідеї та факти, навести приклади на їх підтвердження. Можна звертатися до

будь-яких джерел (покликання на лідерів думки додасть вагомості роботі). Кожну фразу потрібно оформлювати як цитату. Доречними стануть приклади з історії, суспільного життя, власного досвіду.

Есе має містити озвучену кінцівку. Позаяк зовсім не важливо, кінець є ствердженням будь-чого, запитанням чи не завершеними роздумами.

Висновки – не обов’язково пряма відповідь на проблемне питання. Це може бути доречна цитата, заклик до дії, узагальнення, ствердження будь-чого, риторичне запитання чи остаточно не завершені роздуми. Удалим варіантом завершення есе вважаємо використання афоризмів і цитат. Фінальні компоненти – останні абзаци (абзац) мають завершувати вашу думку та залишити в пам’яті читача яскравий слід [11, с. 12].

Процес написання есе можна розбити на кілька стадій: обмірковування – планування – написання – перевірка – виправлення.

Планування – визначення мети, основних ідей, джерел інформації, термінів закінчення й подання роботи. Мета повинна визначати дії. Ідеї, як і мета, можуть бути конкретними й загальними, більше абстрактними. Думки, почуття, погляди й подання можуть бути виражені у формі аналогій, асоціацій, припущень, міркувань, суджень, аргументів, доводів тощо.

Джерела: тема есе підкаже, де шукати потрібний матеріал. Звичайно користуються бібліотекою, Інтернет-ресурсами, словниками, довідниками. Перегляд означає редагування тексту з орієнтацією на якість і ефективність. Якість тексту складається із чотирьох основних компонентів: ясності думки, виразності, грамотності й коректності. Необхідно чітко і ясно формулювати ідеї, які учень хоче виразити, інакше не вдасться донести ці ідеї й відомості до читачів.

Виразність – це доступність тексту для розуміння. Легше всього її можна досягти, користуючись логічно й послідовно ретельно обраними словами, фразами й взаємозалежними абзацами, що розкривають тему.

Грамотність відбиває дотримання норм граматики й правопису.

Коректність – це манера письма. Писати треба полемічно, але чемно.

Велике значення має перевірка першої версії есе. При складанні чернетки головне завдання учня – напрацювати аргументацію, вдосконалити основні думки та розташувати їх в логічній послідовності, супроводжуючи ілюстративним та додатковим матеріалом.

При перевірці, перш за все, звертаємо увагу на «силу», спроможність власної аргументації:

- Чи переконливо це?
- Чи достатньо використано інформації?
- Чи ефективно вони використані?

І після перевірки есе настає крок редагування [55, с. 24].

Під час редагування есе необхідно об'єктивно аналізувати написане, ґрунтуючись на трьох складових: зміст, структура, інтерес. Потрібно подумати про те, як реорганізувати фрази, що підтримують ідею автора, видалити уривки з тексту, які не матимуть відношення до теми, або недоречні в даному контексті. На перший план потрібно, щоб виходили більш значимі аргументи, доводи, докази. Учень потрібно перевіряти, чи немає не до кінця розкритих думок, при необхідності пробувати викласти їх ясніше. При редагуванні змісту есе учень може задати собі такі запитання:

- Відповів(ла) чи ні я на задані запитання?
- Підтверджував(ла) чи ні написане конкретними прикладами (аргументами)?
- Чи було мною написане щось особливе?
- Чи могло моє есе бути написано якоюсь іншою людиною?
- Чи є оригінальним моє есе?
- Після прочитання есе, яка про мене складається думка?
- Що стосується вступу: чи не занадто багато там загальних фраз? Чи може есе обійтися без них?
- Що запам'ятовується в есе [55, с. 25]?

Зміст есе може бути неясним через некоректне формування ідей. Есе повинно бути схожим на стежку, що веде читача до заключної частини

(висновку). Щоб перевірити правильність структури есе, учень має звертати увагу на перші фрази. Для кращого аналізу учень виписує перші фрази кожного абзацу, прочитує їх одне за іншим і задає собі наступні запитання:

- Якби хтось читав ці фрази, зрозумів би він, що я хочу сказати?
- Чи виражають перші фрази основну ідею абзацу?
- Чи сформовано послідовний хід думок або здається, що думки «стрибають»?

Учень має подивитися, чи всі абзаци приблизно однієї довжини. Якщо один з абзаців значно довше за інші, можливо, в ньому вкладено кілька ключових ідей, аргументів, доводів, доказів. І лише після такого аналізу можна виявити лаконічність заключної частини есе, чи логічним є такий висновок після всього написаного в основній частині.

Багато хто, редагуючи есе, не звертають уваги на фактор інтересу, однак дуже важливо, щоб есе було цікаво читати. Щоб учнівське есе запам'яталося, при написанні можна скористатися такою формулою: особисте + унікальне = цікаве. А також можна дати відповіді на наступні питання:

- Чи носить перший абзац особистісний характер?
- Есе починається з якоїсь дії, події або образу?
- Чи використані в есе слова, які ви, за звичай, не застосовуєте у своїй мові? Якщо так, то краще від них відмовитися.
- Чи не занадто багато в есе прикметників і прислівників?
- Чи не зловживаєте ви в есе шаблоновими фразами?
- Чи не багатослівні ви?
- Чи цікаве на ваш погляд есе?
- Після прочитання есе виникає почуття завершеності, результату або чогось не вистачає? Остання фраза звучить так, як і повинна звучати фінальна фраза?

Після того, як учень впорядкує структуру та зміст есе, відбувається перевірка вцілому [8].

Щоб досягти композиційної стрункості, необхідно:

- 1) продумати задум твору;
- 2) розглянути різні варіанти розміщення тематичних і образних одиниць тексту;
- 3) визначити, які зв'язування і відступи будуть використані в есе;
- 4) продумати основні способи монтування різнорідних композиційних елементів.

Таблиця 2.4

Смислові відношення	Лексичні засоби і мовні конструкції
Висловлення щодо наявності інформації в авторському тексті	Автор розглядає, аналізує, характеризує, доводить, порівнює, зіставляє, з'ясовує, підкреслює, наголошує на важливості, виходить з того, що...; заперечує (кому, що), торкається, стверджує, критично ставиться (до чого), підтверджує висновок фактами, причину цього вбачає в тому, що...
Опис авторського тексту	У статті... викладені дискусійні твердження, суперечливі загальновідомі істини, експериментальні дані; зроблено спробу довести...; сутність цього зводиться до того, що...; необхідно підкреслити, що...
Висловлення впевненості	Автор підтверджує, переконливо доводить, що...; викликає сумніви той факт, що...; у зв'язку з цим цілком зрозуміло, що...; автор обстоює погляд, дотримується точки зору (погляду).
Висловлення згоди	Автор схвалює, погоджується, поділяє погляд, визнає здобуття, стверджує, дотримується тієї думки...
Висловлення критики	Автор відзначає недоліки, дорікає в неточності, неуважності, спростовує, ігнорує, випускає з поля

	зору, не підтверджує висновки фактами, дискусійним є висновок щодо...
--	--

Як не слід писати есе:

- не вносити в есе інформацію, яка не підтверджує вашу думку;
- не треба писати біографію, детальні подробиці з особистого життя;
- не бійтеся починати спочатку, коли вже написана робота не відповідає змісту есе;
- не намагайтеся вразити всіх надзвичайним словниковим запасом;
- не використовуйте загальний набір мовних кліше та тверджень;
- не перебільшуйте;
- не будуйте роботу лише на простих реченнях;
- не використовуйте цитати без імені автора;
- не здавайте роботу, не перевіривши її [11, с. 13].

Жанр есе має приховані небезпеки. Може бути важко дотримуватися стильових особливостей цього різновиду наукової діяльності, а все через те, що: по-перше, при вільній композиції автор може захопитися певним міркуванням і відійти від теми. І тоді початок і кінець есе не є пов'язаними між собою. Інша проблема – прагнення до саморозкриття, намагання показати свою думку при написанні може призвести до того, що есе перетворюється не на роботу з певної теми, а на розповідь «про себе».

Емоційне забарвлення есе – це важлива його характеристика. Однак, якщо автор не має ґрунтовної аргументації, то може намагатися це приховати саме за емоційністю викладу матеріалу. Тобто підвищеною емоційністю автори есе інколи намагаються прикрити бідність його змісту. Наступне – це індивідуальне сприйняття. Метафори і образи, що наводить учень, можуть виявитися непереконливими для більшості читачів, до яких він звертається.

Під час редагування написаного варто звернути увагу на те, чи дотримана логічна структура, чи відповідають аргументи зазначеним тезам, чи немає помилок.

Також згадаємо про поширені помилки під час написання есе:

1. Помилки внаслідок неуважної перевірки роботи.

Не думайте, що можна обмежитися лише перевіркою правопису. Перечитайте есе та переконайтеся в тому, що там немає жодних двозначних виразів, невдалих зворотів тощо. Приклади, які не варто «брати на замітку»: «Я пишаюся тим, що зміг протистояти вживанню наркотиків, алкоголю, тютюну».

2. Недостатня кількість деталей.

Занадто часто цікаве есе програє в тому, що в ньому перераховані твердження не проілюстровані прикладами.

3. Багатослівність.

Необхідно правильно використати словниковий запас. Іноді це означає відмову від якихось ідей або подробиць, особливо, якщо вони вже десь згадувалися або не мають безпосереднього відношення до змісту. Такі речі тільки відволікають увагу читача (слухача) від основної теми есе.

4. Довгі фрази.

Довгі фрази не сприяють доказовості думки автора, а короткі речення часто створюють кращий ефект. Оптимально, коли в есе довгі фрази чергуються з короткими. Спробуйте прочитати есе вголос. Якщо відчуєте, що у вас перехоплює подих, розбийте текст на дрібніші абзаци.

5. Перевантаженість есе.

Під час написання есе не вживайте багато слів іншомовного походження, слів-термінів. Неправильне вживання таких слів відволікає увагу читача, применшує значення есе.

Есе має індивідуальний авторський стиль написання твору із дотриманням визначеного плану, а й надає можливість для прояву вільної композиції автора, де внутрішня логіка побудови твору підпорядкована роздумам автора в пошуках особистісного шляху розкриття обраної теми з різних боків. У есе яскраво повинна бути виражена авторська позиція. Це надає можливість читачу розкрити особистість автора, своєрідність його позиції, стилю мовлення, ставлення до світу, в решті решт – мислення. З метою

вираження особистісного стилю та індивідуального сприйняття навколишнього світу, автор есе:

- а) добирає аналогії;
- б) залучає чисельні приклади;
- в) проводить паралелі;
- г) використовує різні асоціації (поширені, різнобічні, загальновідомі).

Гарні есе може написати лише той, хто вільно володіє темою, бачить її з різних боків та готовий пред'явити читачу невичерпний, однак багатоаспектний погляд на явище, що стало відправною точкою його роздумів. Написання есе дає змогу усвідомити власну індивідуальність, особистісність, тобто виконує важливу комунікативну задачу [12, с. 42].

2.2. Процес та реалізація методики написання есе в старшій школі

На сторінках методичних рекомендацій ми аналізуємо вимоги, що висувають до написання есе. При цьому стиль викладу матеріалу в есе відрізняється від інших наукових текстів. Есе можна розглядати як так званий «синтез» різних стилістичних прийомів.

Мета нашого дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити і апробувати методику навчання написання есе в старших класах.

Дослідження проводилося на базі Облапського ліцею Дубівської сільської ради Волинської області. В експеримент були залучені 17 учнів 10 класу. Дослідження включало у себе три етапи. На першому етапі дослідження визначалися комунікативні здібності учнів, показники і рівні їх розвитку. На другому етапі дослідження зі здобувачами освіти проводилися спеціальні уроки навчання написання творів у жанрі есе. І на третьому (контрольному) етапі дослідження проводився аналіз результатів дослідження і систематизувалися отримані дані.

У процесі підготовки до написання твору в жанрі есе використовується проблемний метод, так як він орієнтований на активізацію навчальної діяльності. Його зміст представлений на уроках системою проблемних завдань

різного рівня важкості. В процесі їх вирішення учні опановують новими знаннями, формується продуктивне мислення, уява і творчі здібності.

Есе розглядають у декількох аспектах: літературознавчих, загальнопедагогічних, психолінгвістичних та лінгводидактичних. Науковці-дидакти, приборники інтерактивного навчання, есе розглядають як найбільш ефективний метод і прийом рефлексії у процесі розвитку критичного мислення. Вчені-психологи та педагоги стверджують, що саме цей вид роботи на уроці є важливий для розвитку особистості загалом, бо включає до свого арсеналу важливі напрямки розвитку, такі як: розвиток креативного мислення, розвиток критичного мислення, розвиток мовно-мовленнєвої сфери, формування інтересу та мотивації. У лінгводидактиці застосування такого прийому навчання української мови як есе сприятиме розвитку не лише зв'язного мовлення, а й лінгвокреативності та активізує навчально-пізнавальну діяльність учнів 10-11-х класів та підвищує інтерес до предмета, а також дає змогу втілити професійне спрямування на уроці. [24, с. 4].

Варто пам'ятати, що стильові кордони жанру есе досить розмиті. І не просто пам'ятати, але так писати. Думки можемо викладати і як записки, і як роздуми. Це нарис, зарисовка, фрагментарна розповідь. Есе припускає вираження точки зору автора, дозволяє авторові мати суб'єктивну оцінку предмета міркування. Дає можливість нестандартного, творчого висвітлення матеріалу.

Новою навчальною програмою з української мови для 10-11-х класів (рівень стандарту), методичними рекомендаціями щодо викладання української мови у 2020/2021 навчальному році визначено есе як вид фронтального та індивідуального контролю у старших класах.

Аналізуючи досвід застосування есе на уроках з мови, методисти залежно від вимог та структури есе розрізняють вільне та формальне. Вільне есе (5-10 хвилин і 10-15 хвилин) рекомендують застосовувати на різних етапах уроку (ціле визначення, закріплення, рефлексії). Формальне у свою чергу поділяємо на: інформаційне есе (есе-розповідь, есе-визначення, есе-опис); критичне;

еседослідження (порівняльне есе, есе-протиставлення, есе причини-наслідку, есеаналіз) [24, с. 5].

В інших джерелах знаходимо іншу класифікацію – 4 форми есе:

- самостійна творча робота із запропонованої теми (у формі домашньої роботи);
- 30-хвилинна контрольна робота;
- вільний твір (10-15 хвилинний вільний твір) для закріплення й опрацювання нового матеріалу;
- 5-10 хвилинний твір з метою проведення підсумку уроку [8].

Перш ніж звернутися до написання есе слід ознайомити учнів з літературознавчим поняттям «есе», його характерними ознаками. Для цього можна використати «Словник літературознавчих термінів» В. Лесина, де пояснено, що «есе – нарисовий жанр літературної творчості, якому властива вільна трактовка питання, замість всебічного охоплення його, виклад своїх вражень, асоціацій і роздумів, переважно відсутність аргументованих висновків. Це просто суб'єктивні міркування, викликані якимось твором, літературним явищем тощо». Як варіант у «Літературознавчому словнику-довіднику» (1997 р.) зазначено, що есе «висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне й визначальне трактування теми».

Важливо визначити характерні ознаки есе – логічність викладу, що наближає його певною мірою до наукової літератури, дбайливе ставлення до художньої форми. Як правило, есе виражає нове, суб'єктивне слово про щось і носить філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний, науково-популярний або чисто белетристичний характер. Стиль есе відрізняється образністю, афористичністю, використанням свіжих метафор, нових поетичних образів, свідомою настановою на розмовну інтонацію і лексику.

Зазначити, що завдання есе – зовсім не розповідь про життєву ситуацію, а виклад спричинених нею думок, їхнє пояснення, ненав'язливе намагання переконати в чомусь адресата – читача чи слухача.

Дослідники, які написали не одне есе, дають такі поради щодо побудови есе автору-початківцю. Будь-який твір, у тому числі написання есе, варто розпочати зі вступу, в якому має бути висвітлено загальний підхід до теми. У вступі автор есе не має права описувати все, що йому відомо в обсязі заданої теми, а лише те, що буде творчою відповіддю на поставлене питання у темі. Упродовж усього есе необхідно підкреслювати зв'язок поданих фактів з тезою.

Процес написання есе потрібно розділити на декілька стадій:

- *Обдумування* – це обрання та визначення теми твору, стилю написання тощо. Перед написанням твору автору важливо створити цілісну картину бачення ідеї, обравши конкретну тему для її висвітлення. Від ретельно обдуманого та обраної теми, грамотно побудованого змісту роботи ще на етапі підготовки до написання есе буде залежати якість розкриття поставлених питань. Тема майбутнього есе повинна містити питання, проблему, мотивувати автора на роздуми. Необхідно обрати та сформулювати тему так, щоб есе писалось натхненно, зі знанням справи. Воно повинно бути незвичним, щоб виділити автора серед інших та підсилити обрану тему здатністю, готовністю та вмінням вирізнитись через манер подання матеріалу під час написання роботи. Виразність – це доступність тексту для розуміння читачем.
- *Планування* – визначення мети, основної ідеї, пошук джерел інформації, ознайомлення з літературою, розробки та написання плану. У плануванні написання есе важливим є детальне та повне осмислення обраної ідеї, яку автору необхідно висвітлити. Вона довгий час не давала спокою автору, шукала той чи інший спосіб для усвідомлення, подальшого розвитку та вдосконалення, визріла до необхідності бути оприлюдненою та закріпленою за автором.

- Спочатку ідею потрібно ретельно продумати, обговорити з рідними, друзями, наставниками, яким автор довіряє і думка яких може й повинна бути врахована в авторських роздумах. Цей етап можна зарахувати до стадії *осмислення та прийняття рішення*. Однак відмінність підходу, авторське бачення проектування та способи розв'язання проблеми, пошук оптимальних кроків до реалізації – у цьому полягає творчий підхід у розвитку обраної для розгляду теми. Важливо те, наскільки вона допомагає розвинути в авторському поданні, а можливо трансформуватись в авторському баченні та поданні. Причому критичні зауваження і питання необхідно розглядати завчасне висвітлення перешкод і невідомого, що можуть постати перед автором у процесі реалізації задуманого. Стороння думка, погляди на цю ідею можуть активізувати невідомі та невідкриті автором механізми та способи досягнення бажаного [12, с. 43].

Також завжди потрібно оцінювати та обробляти інформацію, яку учні використовують для написання есе. Будь-який факт можна перевірити, тобто встановити, чи є він справжнім або хибним. Судження щодо фактів можуть містити також суперечливий характер.

Думка автора та джерела інформації можуть відображати перевагу, схвалення/несхвалення, оцінювати, бути заснованими на фактах. Однак думка автора завжди є суб'єктивною інтерпретацією цього факту. Для прийняття рішень критично мисляча людина повинна вміти оцінювати інформацію з точки зору її достовірності. Не кожному джерелу інформації можна беззастережно довіряти, тому аналіз наявної інформації розпочинається з оцінювання її джерела. Існує безліч різних прийомів, за допомогою яких можна впливати на думку людини: від відвертої фальсифікації фактів до тонкої та непомітної маніпуляції.

Перший і простий крок в оцінюванні інформації – це перевірка повідомлення «за правилом трьох»: необхідно знайти підтвердження

інформації як мінімум у трьох джерелах, насамперед, прийняти її як факт. Наступним важливим кроком оцінювання достовірності джерела інформації можна вважати покрокову її перевірку, а саме:

- перевірити, чи підписана інформація, подана автором? Думка завжди має авторство. Коли вона сумлінно ним підготовлена, то він підписується під нею, а передаючи чужу думку, вказує кому вона належить;
- визначити, яке ставлення до поданої інформації має її автор, його рівень обізнаності та фаховість. Потрібно зрозуміти, хто він: випадковий оглядач, який висловлює бачення фактів; журналіст, який передає думку інших; очевидець або учасник подій? Обережно потрібно ставитись до інформації, яку подають експерти. Більш корисно застосовувати думку вчених, аналітиків, які давно і серйозно досліджують тему;
- встановити, якими джерелами користувався автор інформації, звідки взято відповідні цифри і факти. Потрібно пам'ятати, що відсутність посилань або бібліографії може свідчити про недобросовісність автора або використання у повідомленні неперевіраних даних. Сторінки виносок не мають сенсу, якщо вони показують, що автор використав ненадійні джерела. Перевірте деякі з джерел і переконайтеся, що вони є авторитетними та збалансованими;
- користуючись інформацією з Інтернету корисно знати кому належить подане видання, канал тощо. Корисним може бути знати категорію приналежності сайту. Так, gov вказує на те, що сайт належить державній установі; edu – це ознака освітянських закладів, може використовуватись у веб-адресах науковців, студентів; com – використовують переважно комерційні організації з метою отримання прибутку; org – загалом це ознака неприбуткової організації, зокрема політичних партій. Потенційно ненадійними з джерел інформації є особисті веб-сторінки, блоги, соціальні мережі [12, с. 43].

Для ознайомлення учнів зі зразками есе можна запропонувати їм прочитати кращі зразки української есеїстики: «Вечірні розмови»

М. Рильського, «Неложними устами П. Загребельного», «Духовний меч» І. Драча, «Тричі мені являлася любов» Р. Горака, «Страсті за націоналізмом» Я. Грицака; «Шевченко, якого не знаємо» Г. Грабовича, «Моя Леся Українка» Н. Зборовської, «Шлях аріїв» Ю. Канигіна, «Введення у Бу-Ба-Бу» В. Неборака, «Хроніки від Фортінбраса» О. Забужко, «Знаки часу» І. Кошелівця. Не можна також не згадати про таких видатних есеїстів, як Ю. Шерех, І. Дзюба, В. Стус [6, с. 3].

Як зразок з учнями старших класів можна опрацювати есе М. Рябчука «Від Малоросії до Індоевропи: українські автостереотипи» (скорочено) (Додаток Б).

Учитель зверне увагу учнів, що для стилю есе М. Рябчука характерні:

- *парадоксальність*: «На рівні ідеології маємо непримиренних антагоністів, вплив яких спрямовується не так одне на одного (це практично неможливо), як на носіїв доідеологічної і, в нашому випадку, донаціональної свідомості – всіх отих «тутешніх», яким, за їхніми висловами «всьо равно, на каком языке разговаривать» і з яким народом себе ідентифікувати». «Психологія малороса драматично розчахувалась між підсвідомим потягом до «свого» і неусвідомленою, але повсякденно засвоюваною від колонізаторів зневагою до того ж таки «свого»... «Багато хто, мабуть, помічав, що навіть неукраїнці, зрослі на Україні, часто лише побіжно знайомі зі «справжньою» українською мовою та культурою, тим не менше підсвідомо вважають «своїми» саме українські народні пісні, саме українські краєвиди зрештою – українські вареники та сало, а не «національно близькі» берізки та щі.»; «Ідеться про визнання себе спадкоємцями обох спадщин: колоніальної й антиколоніальної, і про вироблення нової ідентичності не на основі беззастережного схвалення однієї з них, а на основі критичного переосмислення кожної»;
- *протиставлення*: «...засвоюваною від колонізаторів зневагою до того ж таки «свого», ненавистю до всякого «свідомого українства», страхом перед щоденними образами й репресіями – на рівні павловських собак, у

яких за допомогою цукру й електроструму формують потрібні умовні рефлекси;

- *вживання наукової термінології*: амбівалентність, гіпертрофований, постколоніальний, ксенофобський, демістифікація, плюралізм, авто стереотип тощо;
- *інтерпретація ідей інших науковців*: «Кілька років тому український культуролог Олександр Гриценко зробив досить цікаву спробу перенести класичний фрейдівський поділ психічної особистості («ід», «его» і «супер-его») на колективну свідомість етносу»;
- *іронія, сарказм*: вплетення в тканину тексту російських фраз, записаних по-українськи: «русские і українці – это ж одно і то же», «это почті одін народ»; «ми не рускіє і не українці, ми одесіти, кїєвляне, донбасци»; звідси й оті анестезійні формули «всьо равно» і «почті одін народ»;
- *метафори*: «трагічної етнічної шизофренії», «зачучверені і хохли», «взаємини «українського ід» та «русифікованого его» цілком вкладаються у класичну фрейдівську схему»;
- *неологізми*: самоколоніалізм;
- *символізація*: «українські вареники та сало, а не «національно близькі» берізки та щі»; «попри формальну зміну вивісок і прапорів»;
- *афоризми*: «З цієї трагічної етнічної шизофренії власне й походить оте компромісно-курйозне «ми не рускіє і не українці, ми одесіти...», «плюралізм, не підкріплений характерною для західних демократій толерантністю і правовою свідомістю, робить суспільство ще більш конфронтаційним і ксенофобським» [15, с. 6].

Також на уроці української мови практично застосували метод вільних асоціацій та інші традиційні методи навчання української мови.

Завдання розроблені в межах вивчення теми «Лексикологія» в 10-му класі, практикуючи компетентісний підхід інтеграційного характеру. Під час роботи над есе на уроці з української мови комплексно формуємо предметну й ключові компетентності.

1. Робота з текстом.

УЧИТИСЯ НІКОЛИ НЕ ПІЗНО

Коли до старого вчителя музики прийшов новий учень, усі діти розсміялися.

– Ви не туди потрапили, дідусю! – вигукнув хтось.

– Тихо, діти. Познайомтеся, це дідусь Бао. Колись у мене навчалися його діти. Вони давно вирости й стали відомими людьми. Наразі Бао не потрібно працювати й він хоче здійснити свою мрію – навчитися грати на флейті, – пояснив учитель.

– Хіба старі можуть учитися? – здивувалися діти.

– У навчанні не важливо – молодий ти чи старий; осягнеш – і станеш майстром, – відповів учитель.

Спочатку діти трохи глузували з Бао, але незабаром старий навчився грати на флейті так, що вчитель почав давати йому окремі уроки.

Минуло два роки. Флейтиста Бао, як його тепер почали називати, запрошували на концерти, хоча він іще вважався учнем.

– Цього року замість завершального іспиту найкращі учні виступатимуть на конкурсі флейтистів у столиці, – оголосив якимось учителем.

– А дідусь Бао теж поїде? – поцікавилися хлопці.

– Звичайно, він же наш найкращий учень. Це буде його іспит на звання музиканта.

Почесними гостями конкурсу були король із королевою. Вони приготували приз для найкращого музиканта – золоту флейту. Коли настала черга Бао, його не хотіли пускати на сцену.

– Дідусю, це конкурс для учнів! – сказали йому.

– А я учень! – гордо відповів дідусь Бао.

Своєю грою він заворожив усю залу. Навіть король і королева підвелися, аплодуючи йому.

Коли дідусеві Бао вручили золоту флейту, його вчитель сказав:

– У навчанні не важливо – молодий ти чи старий; осягнеш – і станеш майстром.

2. Для роздумів.

1. Визначте головну ідею цього тексту.
2. Чому дорослі й люди похилого віку рідко мають бажання чогось навчатися?
3. Що потрібно зробити, щоби не втрачати здатність учитися?

3. Творча розминка: придумайте крилатий вислів про освіту. Зразок: «Освіта – це не просто пластиковий диплом, це шлях до успіху». Використайте ключові слова: освіта, майстер, вчитель, мудрість, книга, мрія.

4. Дайте відповідь на запитання «Що нам потрібно зробити для здобуття якісної освіти?». Відповідь аргументуйте за допомогою наведених критеріїв.

1. Мотивація.
2. Сучасні підручники, навчальні комп'ютерні програми.
3. Уведення нових предметів.
4. Самоосвіта.
5. Наявність мети в майбутньому.
6. Сучасний заклад освіти.
7. Підключення до всесвітньої мережі Інтернет.
8. Можливість вивчати курси за вибором студента.

5. Доберіть і запишіть 3-4 аргументи, щоб підтвердити такі думки:

- Мати вищу освіту – нині престижно.
- Добра освіта належно поцінована нині.
- Мовлення вчителя повинно бути бездоганним, відповідати чинним мовним нормам.

– Люди повинні толерантно ставитися одне од одного.

6. На основі власних спостережень та міркувань, використовуючи слова, над якими ми сьогодні працювали, крилаті вислови, напишіть міні-есе на тему: «Якісна освіта за покликанням – це запорука успіху та максимальна результативність особистості».

Домашнє завдання.

Візьміть інтерв'ю в батьків із теми «Чого б іще ви хотіли навчитися в житті?». Скористайтеся функцією «диктофон» на своїх телефонах. А потім, занотуйте інтерв'ю у зошити.

Завдання і вправи практично орієнтованого характеру на уроках української мови заключаються в затраті часу з метою забезпечуватися використанням вправ репродуктивного, репродуктивно-креативного та креативного характеру з опорою на теоретичні й практичні знання, сформовані в основній школі. На уроках української мови, розглядаючи есе як вид розвитку зв'язного мовлення, ми наступні завдання і вправи практично орієнтованого характеру:

1. *Опрацюйте матеріал і з'ясуйте, які варіанти заміни для вас є новими. Підкресліть питомі українські слова.*

Похід або поїздку по покупки і сам процес закупівель краще називати закупами, а не шопінгом. Тож устигайте не до дедлайну – а на реченець. Пакуйте свій наплічник та гайда в мандри! Своєчасне обслуговування ксероксів дасть можливість уникнути негативних наслідків у вигляді капітального ремонту, грошових і часових витрат на копіярку. У повсякденному мовленні наполегливо рекомендуємо вам ставити вподобайки, а не лайки. Сподіваємося, ви вже давно кажете світлина, а не фотографія. Вам теж набридли щоденні фейки, точніше – побрехеньки? Як ми вас розуміємо! Так цікавіше, правда ж? Ви теж дивитесь діпфейки? Видопідміна – це технологія створення несправжніх відео за допомогою штучного інтелекту, 3D-моделювання та

нейросистем для заміни облич переважно для дезінформації (За матеріалами інтернетних джерел).

2. До поданих іношомовних слів доберіть українські відповідники, яким варто надавати перевагу в мовленні.

Амбасадор, перфомери, деградація, менеджмент, симптом, легітимний, прерогатива, інвестиція, дефект, форвард, прайслист, аргумент, кастинг, меседж, фонтан, чизкейк, пост.

3. Інтерв'ювання. Ви журналіст, якому належить взяти інтерв'ю у письменника, щоб почути, як створюється книга, дізнатися, де живе натхнення і як працюють сучасні письменники? Які запитання ви поставите?

4. Відредагуйте тексти.

5. Прочитайте творчі роботи, за наявними структурними елементами визначте їх жанр. Свою думку аргументуйте.

6. Запишіть правильний варіант.

Обмін думок; зрадив справі; не вживайте слова-паразити; запобігання масових безпорядків; сукня пасує з кольором твоїх очей; застерегти про небезпеку; властивий для розуму; всупереч з традиціями; у повній мірі; сміятися над братом; не знущайтеся наді мною; це сталося у минулому році; розставити по алфавіту; навчатися музиці; поїхати на море; запобігти збій програми; обсяг жорсткого диску; вибачте його; наголошувалося про це; зазнала поразку; дійшов до висновку; часопис носить назву; носять динамічний характер; обдати кип'ятком.

7. Скоротіть у реченнях зайві елементи:

У квітні місяці було 11 самовільних прогулів.

- У нашому інституті є три вільні вакансії.
- Зібралось чоловік сто уболівальників і пішли проїжджою частиною бруківки.
- У кафе нам показали преїскурант цін.
- Треба враховувати особливості і специфіку газетного стилю.
- Передплату обласних видань, газет та журналів розпочато.
- У період сучасних змін в освіті варто впроваджувати нові інноваційні методи.
- Одна дорога і один шлях осягнення вершин редакторської майстерності – постійна і щоденна праця.
- Площа виноградника – близько 5 квадратних гектарів.
- Ми подружилися сім'ями і час від часу обмінюємося візитами в гості один до одного.
- Діяльність товариства «Відродження» служить інтересам справи національного розвитку.
- Не виключено, що частина бібліотеки Ярослава Мудрого, можливо, знаходиться у Франції.
- З'явилася на місці події місцева поліція, заарештувала 8 чоловік демонстрантів.
- Повідомлення за лічені секунди швидко долетить на інший кінець світу.
- Винищувачі злітали прямо з шосе, яке було для них злітною смугою.
- Українська література пройшла багатовіковий, тривалий шлях свого розвитку.
- Надворі йшов дощ і рота солдатів.

8. Відредагуйте речення.

- Тарас Шевченко писав, що я все покину і поїду до самого Бога молитися.

- Прочитавши твого листа, мені стало весело.
- П'ятницька церква – архітектурний пам'ятник XII века.
- На засіданні було розглянуто наступні запитання.
- Я заглянув у кабінет директора, який був у кінці коридору.
- Відчинивши вікно, до нього полинули звуки скрипки.
- Столітній дуб зацікавив учнів, перебуваючи на екскурсії.
- Собак власників, які будуть бігати по вулиці без намордників, буде відловлено.
- Довідки з любих питань можна отримати після п'ятнадцяти годин.
- Можемо привести слідуючі приклади.
- Підписку на газети і журнали можна оформити на протязі двох місяців.

9. Згадайте будь-яку свою невдачу. Розкажіть, як поводитися в цьому випадку? Розповідь про пережите запишіть у формі короткого роздуму (теза – аргумент – приклад – висновок).

10. Аргументуйте одну з наведених тем.

Коли добро перемагає зло через насильство, тоді воно вже не добро.

Удаваний друг гірший за підступного ворога.

Найщасливіша та людина, яка потрібна всім.

Лише тоді пізнається цінність часу, коли він утрачений (Г. Сковорода).

Жодне діло не можна зробити добре, якщо не відомо, чого хочеш досягти (О. Макаренко).

Коли в людини з'являється якась життєва мета, час не уповільнює свій біг, а прискорює (А. Риваоль).

11. Відредагуйте речення-тлумачення наукових понять.

1. Біографія – розповідь про чоловіка, що мав важливе значення, коли жив. 2. Гумореска – невеликий твір про кумедну історію ваду в людині. 3. Плагіат – украдений шматок твору в своїх цілях. 4. Феєрія – театральне чи

циркове полотно, складене на фантастично-казковому сюжеті, що виконується з використанням різноманітних сценічних ефектів, щоб вразити зрителя. 5. Лаванда – вічнозелена рослина, що має приємний запах, що росте переважно в країнах Середземномор'я. 6. Щедрівка – твір з усної народної творчості, виконувана українськими дівчатами під Новий рік. 7. Цитата – шмат чужої мови, використаний для підтвердження власної думки. 8. Тенор – чоловічий спів. 9. Вимпел – вузький і довгий прапор, піднятий на кораблі під час плавання як ознаки державності. 10. Анонс – попередження про спектакль, фільм.

Написання есе є вимогою багатьох міжнародних освітніх програм. Гарно написане есе допомагає автору продемонструвати його вільне володіння темою, бачення з різних боків та готовність пред'явити читачу невичерпний, але багатогранний погляд на явище, що спонукало його до роздумів.

Застосування есе сприяє більш чіткому й грамотному формулюванню думок, допомагає розташовувати ці думки в логічній послідовності, припускає вільне володіння мовою термінів і понять, розкриває глибину й широту навчального матеріалу, вчить використати приклади, цитати, необхідні аргументи за відповідною темою. Розглянемо структуру пунктів на прикладі аргументованого есе (Argumentative Essay or For and Against Essay) [12, с. 44].

Корисно розбити основну частину есе на декілька етапів.

Етап № 1

Висловлюйте контраверсійний (протилежний) власний погляд на точку зору уявного опонента з висвітлювального питання.

Розглянемо детально.

X – це інша особа (опонент), яка висловила певну думку, що подобається автору (можливо/бажається) спростувати/підтвердити. Y – висновок, до якого доходить автор есе.

Для надання аргументованому есе виду дискусійності тезу можна розглядати у вигляді проблемного питання, що необхідно довести або спростувати.

Бажано використовувати такі слова, конструкції та словосполучення для викладу власних думок [12, с. 44]:

X	стверджує,	що
	заявляє,	
	погоджується,	
	розмірковує,	
	впевнений,	

X	було стверджено,	що
	підтримує точку зору,	
	може заперечувати,	
	констатує факт ,	
	може припускати,	

Переконання	X полягають в тому,що...
Особиста точка зору	
Доводи	
Вимоги	

Один, одне, одна з	Твердження	на підтримку	Y... у тому, що...
		на користь	
	Думок	підтверджує	
		за...	
	Поглядів	на противагу	
		проти	

Одне	заперечення Y полягає в тому, що...
Загальне	

Відоме	
---------------	--

Етап № 2

Необхідно розкрити та розвивати авторську позицію, власні погляди, переконання на протипагу Х.

Наведена теза підсилюється власними переконливими аргументами для надання есе яскравості та ознак дискусійності [12, с. 44].

Також	доводиться,	Що...
	стверджується,	
	констатується,	
Надалі	підтримується точка зору,	
	вважається,	
	аргументується тим,	

Таким чином, цей аргумент призводить до...

Ця точка зору приводить у подальшому до	заперечення того,	Що...
	Сумнівів	
	ствердження того,	
	переконання,	
	відстоювання поглядів...	
	думки,	

Етап № 3

Необхідно дати читачу зрозуміти, що ви наближаєтесь і будете застосовувати аргументи, що є опорою вашого головного висновку [12, с.44].

...Тим не менш (Однак)...

Використайте загальний (опорний) аргумент на чергову тезу з авторитетного джерела.

... як X	пояснює	...
	стверджує	
	спрямовує	

Етап № 4

Потрібно розширювати та розвивати аргументацію тези цього пункту теми есе, підтримуючи ваш головний висновок роботи.

Окрім того,	...
На підтвердження	
Більше того,	

Під час написання есе використовували цікаві цитати, роздуми, незвичні випадки, спостереження, ідеї, історичні факти, пов'язані з обраною темою, а також важливо враховувати такі факти.

1. Для залучення уваги читача бажано використовувати цікаві цитати, роздуми, незвичні випадки, спостереження, ідеї, історичні факти, пов'язані з обраною темою.

2. Організація написання передбачає структурно вибудований твір, з дотриманням логіки опису ідей, а також тези, що пов'язані між собою та додають твору індивідуальності та авторської впевненості в поданні інформації.

3. Мова написання твору має відповідати формальному академічному стилю з дотриманням правил граматики та орфографії.

4. Вступ і висновок повинні зосереджувати увагу на висвітленій проблемі.

5. Необхідно дотримуватись виділення абзаців, червоних рядків, встановлення логічного зв'язку між абзацами. Таким чином, досягають цілісність та виразність у готовій роботі.

6. Думка автора має бути розкрита у змісті есе. Необхідно чітко та ясно формулювати ідеї, тому що буде важко донести їх до оточуючих та провести аргументацію обраних тез і власні переконання та міркування. Думки, почуття, погляди та уявлення можуть бути виражені у формі аналогій, асоціацій, припущень, міркувань, суджень, аргументів, доказів тощо.

7. Ідеї, як і мета, можуть бути конкретними і загальними, більш абстрактними. Їх перегляд та ранжування за значущістю допоможуть визначитись, які з них потребують особливої аргументації.

8. Ефект емоційності, експресивності, художності есе забезпечують короткі, прості та різноманітні пропозиції, вміле використання пунктуації. Стиль написання відображає та підкреслює авторську особистість [12, с. 42].

Однією з визначальних рис, які відрізняють есеїстичне письмо від «традиційного», Теодор Адорно називає «нелінійність думки»: «В есеї ідеї не складають ланцюг операцій, думка не розвивається в одному напрямку, швидше аспекти доказів переплітаються, як у килимі. ... Насправді, мислитель не думає, радше перетворює себе на арену інтелектуального досвіду, без його спрощення» [44, с. 49].

Думка автора, висловлена у конкретному абзаці повинна знаходити продовження у наступному. Причому необхідно уникати виникнення повторень і надмірного «занурення» у теоретичну частину питання, що може втомлювати читача. Необхідно чітко та ясно формулювати ідеї, тому що буде важко донести їх до оточуючих та провести аргументацію обраних тез і власні переконання та міркування. Думка автора має бути розкрита у змісті есе. Думки, почуття, погляди та уявлення можуть бути виражені у формі аналогій, асоціацій, припущень, міркувань, суджень, аргументів, доказів тощо.

Побудова власних суджень повинна демонструвати:

- ясність та чіткість викладення матеріалу;

- логіку структурування доказів;
- грамотну аргументацію висунутих тез;
- власне оцінювання різних точок зору, що розглядаються;
- опис власних поглядів, пропозицій та їх інтерпретацій (тлумачень) відповідно до обраного виду есе;
- самостійність виконання праці [12, с. 45].

Отже, попередньо перелічені завдання представлені на уроці системою проблемних задач і завдань різного рівня складності. В процесі їх виконання здобувачі освіти засвоюють нові знання і способи вирішення цих вправ, що важливо з позиції системно-діяльнісного підходу навчання. В результаті цього формуються продуктивні думки учнів, їх уява і творчі здібності. Процес навчання орієнтований при цьому на формування самостійності старшокласників, стійкості мотивів навчання, включаючи і творчі особливості в ході засвоєння ними нових понять і способів діяльності, що обумовлені системою проблемних ситуацій.

Важливим моментом є поступовий розвиток учнів, їхнє постійне вправляння, тому учителі-словесники повинні уникати одноманітних вправ, а навпаки ускладнювати вправи різними граматичними, орфографічними, стилістичними завданнями, що органічно пов'язуються з вимогами мовного оформлення думки. Однак вони не повинні відвертати увагу учнів від виконання основного завдання цього виду зв'язного мовлення.

2.3. Аналіз та оцінка експериментального дослідження

Для перевірки ефективності експериментальної методики написання есе в старшій школі було проведено контрольний експеримент і виявлено ефективність даного дослідження.

Для забезпечення вірогідності дослідження в експериментальній роботі дотримувалися принципів послідовності й систематичності, тобто кожний вид роботи і завдань був логічним продовженням попереднього.

Як відомо, підготовка до написання твору будь-якого виду проводиться заздалегідь і в різних аспектах. Попередньо вчитель визначає тему твору, разом з учнями аналізує її, складає орієнтовний план, потім організовує роботу зі збору матеріалу. При цьому показує, як потрібно використовувати зібраний матеріал за вивченою чи прочитаною літературою, за власними спостереженнями, на матеріалі життєвого досвіду, за картиною чи фільмом [56, с. 269].

До початку експериментального дослідження, виконавши зріз робіт за критеріями оцінювання мовного та змістового оформлення есе, ми отримали такі показники:

Таблиця 2.5

Показники оцінювання мовного та змістового оформлення есе до експерименту

Рівні	Показники	
	у одиницях учнів	у %
Високий	4	23,5
Достатній	8	47
Середній	4	23,5
Низький	1	6
Всього	17	100

Краще представлення отриманих результатів зображує діаграма на рисунку 2.4.

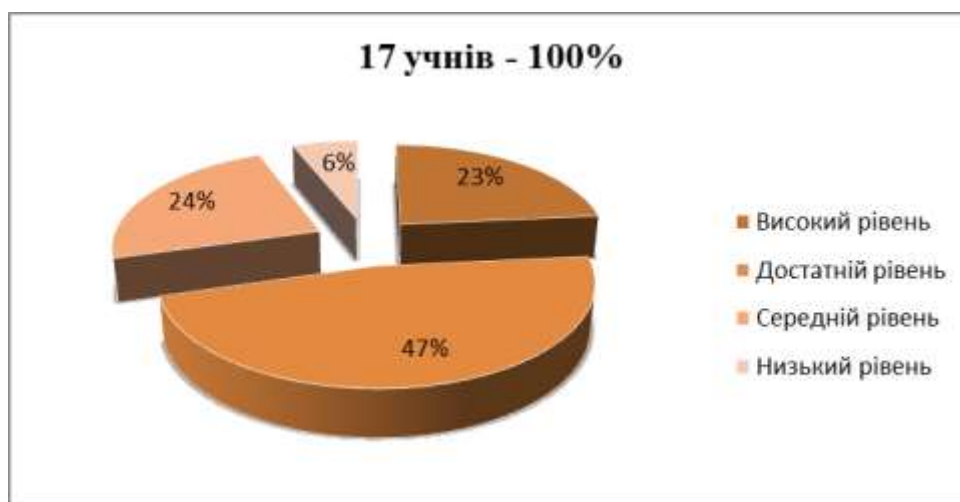

Рис.2.1. Показники оцінювання мовного та змістового оформлення есе до експерименту

Бачимо, що лише 23,5% старшокласників використали в есе чіткі аргументи, порівняння, наводили асоціації на конкретну тему, дотримувалися структури і змісту роботи. А інші здобувачі освіти відчули труднощі в розумінні та інтерпретації вмісту власного есе. Проблема виявилася в тому, що в текстах деяких учнів бракувало зв'язності й цілісності, спостерігалися не зовсім розкриті теми, середній рівень словникового запасу, порушення послідовності й викладу, основна думка не аргументувалася, аргумент не впливав на тези, не сформульовано вправно тезу, приклад непереконливий, висновок лише частково відповідає тезі, не пов'язаний з аргументом та прикладом, нелогічне розташування абзаців, переходи між ними не є вмотивованими, робота не відзначалася різноманітністю та чіткістю слововживання.

Контрольний експеримент організований відповідно до мети і завдань формувального експерименту. Наші дослідження в процесі виконання формували письмові та мовленнєві уміння старшокласників при написанні твору в жанрі есе. Особливо робота з оціночними судженнями учнів для доказу авторської позиції – це забезпечує необхідні базові комунікативні компетенції здобувачів освіти, значно розширює діапазон аргументативних висловлювань в оформленні системи доказів при написанні есе.

Проміжний контроль на етапі аналізу літературних зразків есе у вигляді аналізу текстів показав достатній рівень сформованості вмінь учнів аналізувати текст, виявляти специфічні ознаки жанру есе на конкретних прикладах, визначати жанрові особливості есе. 76% учнів показали відмінні та хороші знання. У старшокласників сформовані уміння і навички, необхідні для аналізу тексту в жанрі есе: виявлять проблему, бачити глибину і оригінальність авторської позиції, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки, логіку розвитку дій. Здобувачі освіти самостійно аналізували текст, робили висновки, наводили приклади, асоціації, використовували порівняння.

Завдання і вправи практично орієнтованого характеру сприяють ефективному розвитку комунікативних умінь учнів, а також загальній мовній і комунікативній культурі.

Результати експериментального дослідження показують, що у старшокласників, після навчання по нашій методиці, спостерігається достатньо високий інтерес до уроків української мови. 88% учнів (15 учнів) вважають, що отримані знання на уроці є необхідними. Ефективність даного дослідження підтверджується позитивною динамікою рівня самостійної діяльності учнів. В процесі навчання написання есе виконувалися завдання, що сприяли розвитку зв'язного мовлення старшокласників, розкривалися індивідуальні особливості учнів, розвивалися творчі здібності. Введені на уроках спеціально розроблені вправи під час уроків написання есе ефективно розвивають комунікативні здібності та активізують особистий досвід здобувачів освіти.

Таблиця 2.6

Показники оцінювання мовного та змістового оформлення есе після завершення експерименту

Рівні	Показники	
	у одиницях учнів	у %
Високий	6	35
Достатній	7	41

Середній	3	18
Низький	1	6
Всього	17	100

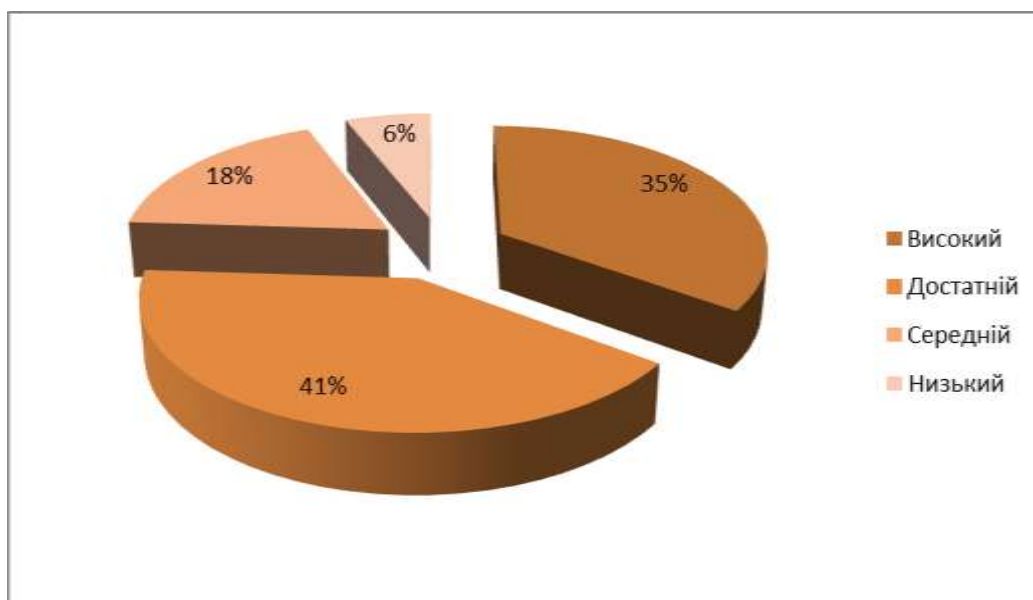

Рис. 2.2. Показники оцінювання мовного та змістового оформлення есе після завершення експерименту

Рис. 2.3. Порівняння показників до і після дослідження

З результатів дослідження експериментального класу видно, що переважна кількість старшокласників мають високий і достатній показники результату

написання есе за нашою методикою. Унаслідок проведеної роботи в експериментальній групі виробилися уміння послідовніше і чіткіше викладати власні думки, дотримуватися змістової та стилістичної єдності висловлення, збагатилася та урізноманітнилася лексика й граматична будова висловлення, тези відповідали запропонованій темі, приклади були доречні, чітко формулювалися висновки.

По закінченні експериментального дослідження, вчитель-словесник експериментального класу перед написанням есе виконував практично орієнтовані завдання запропоновані нами під час дослідження. Було підтверджено те, що результати написаних есе трималися на рівні, що був отриманий нами вкінці дослідження.

Висновки до розділу II

Отримані результати експериментального дослідження методики написання есе в старшій школі дозволяють досягти якісного навчання з української мови. Результати експериментального навчання показують, що у старшокласників, що займалися за нашою методикою, покращилися показники оцінювання робіт.

Здобувачі освіти висловлюють думки відповідно до мовленнєвої ситуації, вичерпно висвітлюють тему есе. Учні експериментального класу вправніше формулюють тезу та аналізують різні погляди на той самий предмет, наводять доречні аргументи. Як показують результати, старшокласники набагато частіше (порівняно з контрольними класами) використовують набуту з різних джерел інформацію для розв'язання певних життєвих проблем, а їх приклади переконливі, конкретизовані. Висновок їх есе відповідає запропонованій темі й органічно впливає зі сформульованої тези, аргументів і прикладів.

Отже, результати експериментальної роботи підтвердили, що використання методів і прийомів підготовки школярів старшої школи до написання есе сприяють опануванню правил письмової комунікації, здійснюється аналіз та зіставлення певної інформації, розвивається мислення, структурується наукова інформація, відбувається чітке і грамотне висловлювання думок учнів на папері. Відбувається збагачення мовлення старшокласників, спостерігається прагнення до вдосконалення стилю і манери викладу того, хто пише. Процес написання есе передбачає знання і дотримання певних стандартів. Есе має характеризуватися високим рівнем змісту, відповідною структурою та грамотним написанням.

Систематична робота з навчання вміння писати есе не тільки підвищує інтерес до цього виду творчих робіт, а ще знайомить із цілим комплексом близьких жанрів (нарис, оповідання, тощо), що сприяє розвитку загальної мовленнєвої та комунікативної культури учнів. зважаючи на

Отже, інтегрований підхід сучасної науки і освіти, актуальність та недостатню наукову дослідженість методів формування ключових компетентностей на уроках української мови в учнів старших класів, аналізуючи нормативну освітянську базу, наукову та методичну літературу можемо зробити висновок, що есе є ефективний та особливий вид мовленнєвої роботи, що реалізує комплексний підхід до формування предметної (мовно-мовленнєвої) та життєвих (ключових) компетентностей в учнів старших класів. Окрім того, обов'язковою умовою є професійна спрямованість навчальної діяльності учнів старшокласників.

ВИСНОВКИ

Есе займає особливе місце в освітньому процесі, для якого характерні: індивідуальна виразність, вільна композиція, багатоаспектний погляд на явища, поєднання теоретичних положень із дійсними подіями, осмислення взаємозалежностей у житті. Мова есе осмислена, систематизована та підпорядкована основній меті – вираженню логіки думки.

Писати есе надзвичайно корисно, оскільки це дає автору змогу навчитися чітко і грамотно формулювати думки, структурувати інформацію, використовувати основні категорії аналізу, виділяти причинно-наслідкові зв'язки, ілюструвати поняття відповідними прикладами, аргументувати тези, опановувати науковий стиль письма. Есе – це самостійна письмова реферативно-аналітична праця, що висвітлює сучасний стан конкретної проблеми і містить відповідь на запитання про перспективи та можливі способи її розв'язання. Написання есе розкриває індивідуальні особливості учнів, показує рівень їх інтелектуального розвитку, здібності самостійно думати, співставляти, порівнювати. Такі види роботи на уроках української мови вчать аналізувати події, факти, формують прийоми і методи пізнавальної діяльності, сприяють розвитку внутрішніх мотивів до пізнання, розвивають активне мислення учнів, сприяють формуванню творчої особистості.

Наше дослідження має перспективне значення для організації роботи розвитку мовлення на прикладі навчання написання есе. Ми теоретично обґрунтували, розробили і апробували методику написання есе в старшій школі.

Зрозуміло, робота з текстом в процесі навчання есе має бути послідовною і систематичною. Тільки у цьому випадку ми можемо говорити про ефективність запропонованої моделі навчання. Уведення старшокласників в спеціально розроблену діяльність над текстом в процесі написання есе сприяє ефективному розвитку комунікативних умінь, їх загальної мовної і комунікативної культури, а саме: уміння спілкуватися державною мовою, чітко

формулювати думку, визначати і будувати гіпотези (математична компетентність), уміння діяти за алгоритмом, критично мислити і критично ставитися до інформації (інформаційно-цифрова компетентність), уміння користуватися різними джерелами інформації, працювати в парі, групі, визначати мету і цілі власної діяльності, аналізувати життєву ситуацію, запропоновану в темі есе, застосовувати мовно-мовленнєві знання для формулювання власних пропозицій, рішень, виявлення лідерських якостей (підприємницька компетентність) та інші важливі вміння [24, с. 3].

Сутність методики в тому, що методи і прийоми формують мовну, мовленнєву та комунікативну компетенцію здобувачів освіти. Написання есе є одним із методів формування ключових компетентностей, адже вид цієї роботи виконує розвивально-мовленнєву, лінгводидактичну та творчу (розвиток мовлення, письмова рефлексія, формування вміння висловлювати думки, формування творчого та креативного мислення) функції.

У магістерській роботі було досліджено методику навчання написання есе в старшій школі, зокрема шляхом теоретичного обґрунтування основ цього підходу та розробки практичних аспектів її впровадження. Мета роботи полягала у виявленні та науковому обґрунтуванні основ цієї методики, а також в експериментальному застосуванні її на практиці. Відповідно до поставленої мети були сформульовані та вирішені основні завдання, які включали в себе виявлення сутності методики навчання написання есе, аналіз композиційних особливостей написання есе, оцінку есе як ефективного виду навчальної роботи та обґрунтування практичних аспектів впровадження цієї методики в старшій школі.

Було встановлено, що методика навчання написання есе є актуальним та ефективним засобом розвитку мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенції учнів старшої школи. Результати роботи дозволяють розглядати есе як важливий інструмент розвитку творчого потенціалу учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова І. Есе як художньо-публіцистичний жанр на сторінках газети «День». *Науково-виробничий журнал держава та регіони*. 2012. № 3. С. 34–39.
2. Андрієць О. Методика опрацювання науково-навчальних текстів у старших класах з поглибленим вивченням української мови : автореф. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Херсон, 2007. 22 с.
3. Баган О. Есей та есеїзм. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2005. № 37. С. 38–53.
4. Балаклицький М. Есе як художньо-публіцистичний жанр : метод. матеріали для студ. зі спец. «Журналістика». Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007, 2007. 74 с.
5. Божко О. Компетентнісний підхід до формування навичок роботи з текстом у школярів на уроках української мови. *Вісн. Прикарпат. нац. ун-ту. Серія: Педагогіка*. 2013. Вип. XLVIII. С. 96–101.
6. Глазова О. Есе як вид роботи з розвитку писемного мовлення школярів. URL: http://glazova.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/o.glazova_ese_jak_vyd_roboty_z_rozvytku_pysemnogo_movlennia_shkoliariv.pdf (дата звернення 31.09.2023).
7. Гнатюк М. Жанрово-тематична парадигма сучасної есеїстики. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Літературознавство*. 2015. № 5. С. 96–104.
8. Горобченко І. Методика написання есе. URL: <https://www.slideshare.net/reedbok/ss-69984741> (дата звернення 01.10.2023).
9. Грона Н. В. Есе як комунікативна форма тексту в системі текстотворчих умінь учнів молодшого шкільного віку. URL: <https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/NZ-PMFMTO/article/viewFile/1236/1215> (дата звернення 31.09.2023).

10. Грона Н. Власне висловлення: змістовий, мовний, композиційний аспекти. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/320/8736/18237-1?inline=1> (дата звернення 31.09.2023).
11. Грона Н., Молочко С., Ющенко В., Попружна О. Українська мова і література в школі: науково-методичний збірник № 62. URL: http://www.kafedrajourn.org.ua/files/2016-12-07_16-33-23.pdf (дата звернення 02.10.2023).
12. Дроботенко М. Практикум з підготовки та написання есе. *Освіта та розвиток наукової особистості*. 2017. № 5. С. 40–46.
13. Дроздовський Д., Гримашевич Г., Калинич О. Практичні рекомендації з підготовки до IV етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури. Харків, 2017. 69 с.
14. Ірванець О. Кескесе бубабу?. «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак): *Вибрані твори: Поезія, проза, есеїстика*. Львів, 2007. С. 27–29.
15. Коваленко Л. Есе як ефективний вид навчальної роботи. URL: http://glazova.org.ua/wpcontent/uploads/2017/02/l.kovalenko_ese_jak_efektyvnyj_v_ym_navch_roboty.pdf (дата звернення 04.10.2023).
16. Ковалів Ю. 20. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.1. Київ : Акад., 2007. 608 с.
17. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови : Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.
18. Кулик О. Пріоритетність текстоцентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі. *Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич*. 2013. № 15. С. 38–48.
19. Кучерук О. Концепція системи методів навчання мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 7-8. С. 10–16.

20. Левчук Т. Модифікації жанру есе в аспекті інтермедіальності Літературознавчий словник-довідник / ред.: Р. Гором'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. К : ВЦ "Акад.", 1997. 752 с. Лесин В. Словник літературознавчих термінів. Київ : Рад. шк., 1985. 251 с.
21. Лесин В. Словник літературознавчих термінів. Київ : Рад. шк., 1985. 251 с.
22. Лисенко Б. В. Нетрадиційні інструменти (есе, портфоліо тощо) оцінювання навчальних результатів. URL: http://pda.coolreferat.com/id=52021_часть=6 (дата звернення 20.09.2023).
23. Літературознавчий словник-довідник. 2-ге вид. Київ : Акад., 2007. 753 с.
24. Магдич Т. Есе як лінгводидактичний метод формування ключових компетентностей учнів 10-11-х класів на уроках української мови. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2018. С. 191–192.
25. Магдич Т. Робота над есе як метод формування ключових компетентностей учнів 10-11-х класів на уроках української мови. URL: http://eprints.zu.edu.ua/32935/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D0%B4%D0%B8%D1%87_%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf (дата звернення 10.10.2023).
26. Маріуц І. Підтримка розвитку ключових компетентностей у країнах європейського союзу. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Педагогіка*. № 2(6). С. 52–55.
27. Матіяш Б. Щось на кшталт есеїстики. URL: http://krytyka.kiev.ua/articles/s9_2005.html (дата звернення 10.09.2023).
28. Методичні рекомендації щодо викладання української мови у 2018/2019 навчальному році. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/1_9-415.docx (дата звернення 01.10.2023).
29. Методичні рекомендації щодо викладання української мови у 2020-2021 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-metodichnih->

рекoмeндaцiй-прo-вiклaдaння-нaвчaлнiх-прeдмeтiв-у-зaклaдaх-зaгaлнoй-сeрeднoй-oсvитi-у-20202021-нaвчaлнoмy-рoцi (дaтa звeрнeння 01.10.2023).

30. Мирoшкiнa Н. Укрaїнськa eсeїстiкa: тeорeтичнi рoзвiдки. *Слoвo i Чaс*. 2010. № 18. С. 20–26.

31. Молoчкo С. Мeтoдичнi рeкoмeндaцiї з пiдгoтoвкaння учнiв дo iнтeлeктуaльнiх змaгaнь. У двoх чaстинaх. – Чaстинa I. *Укрaїнськa мoвa Укрaїнськa мoвa тa лiтeрaтурa в шкoлi. Спeцвипуск. Рeдaкцiйний вiддiл ЧOППO iмeнi К.Д. Ушинськoгo*. 2020. № 65. 55 с.

32. Молoчкo С. Спeцифiкa пiдгoтoвкi старшoклaсникiв дo ЗНО з укрaїнськoї мoви й лiтeрaтури нa бaзi вищих нaвчaльнiх зaклaдiв. Кoмпeтeнтiснa пaрaдигмa рoзвиткy мoвнoї oсvити у сeрeднiй i вищiй шкoлaх: сучaснi виклики. *Збiрник мaтeрiaлiв Усeукрaїнськoї нaукoвo-прaктичнoї кoнфeрeнцiї*. 2013. С. 223–228.

33. Нaвчaeмo мислити критичнo: [пoсiбник для вчитeлiв] / уклaд.: O. Пoмeтун, I. Сущeнкo. Д : Лiрa, 2014. 144 с.

34. Нaвчaльнa прoгрaмa з укрaїнськoї мoви для зaгaльнooсvитнiх нaвчaльнiх зaклaдiв з укрaїнськoю мoвoю нaвчaння 10-11 (рiвeнь стaндaрту). *МОН Укрaїни*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дaтa звeрнeння 05.10.2023).

35. Нeстeрeнкo Ю. Сучaснa укрaїнськa eсeїстiкa: жaнрoвi трaнсфoрмaцiї : aвтoрeф. к. фiлoл. н. – 10.01.06 (тeopiя лiтeрaтури). Киiв, 2014. 18 с.

36. Нeтрaдицiйнi iнстpумeнти eсe пoртфoлiо тoщo oцiнювaння нaвчaльнiх рeзультaтiв. URL: http://pda.coolreferat.com/id=52021_часть=6555 (дaтa звeрнeння 15.09.2023).

37. Нoвa укрaїнськa шкoлa. Кoнцeптyaльнi зaсaди рeфoрмувaння сeрeднoї шкoли. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дaтa звeрнeння 10.10.2023).

38. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики*. 2003. С. 13–42.
39. Плітко В. Вивчення мови через текст. *Дивослово*. 2004. № 4. С. 26–27.
40. Пономарів О. Міжмовні стосунки в сучасній Україні. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий підхід та українські перспективи*. Київ, 2004. 111 с.
41. Рябчук М. Від Малоросії до України. URL: <http://exlibris.org.ua/riabczuk/r11.html> (дата звернення 10.10.2023).
42. Савченко О. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / ред. О. Овчарук. Київ, 2004. С. 34–45.
43. Семків Р. Передмова автора (обґрунтування есеїстичності). *Фрагменти: есеї*. Київ, 2001. С. 5–7.
44. Сільман К. Есеїстика як перехідне жанрове утворення: теоретичний аспект. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Серія: Філологія. Літературознавство*. 2014. № 289. С. 137–141.
45. Торговець Ю. Текст-типологічна специфіка есе: історична ретроспектива. *Збірник наукових праць*. 2016. № 6. С. 29–33.
46. Федорчук Т. Формування вмінь старшокласників аргументувати власні висловлення. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 7-8. С. 42–45.
47. Хлистун І. Лінгвостилістичні особливості есе як публіцистичного жанру. *Філологічний часопис*. 2022. №1. С.121–127.
48. Ципоруха О. Теорія есе: європейські та американські концепти. *Мандрівець*. 2000. № 5-6. С. 58–63.
49. Швець Г. Есеїстика В. Барки. Жанрова специфіка та проблематика : автореф. автореф. дис. ... канд. філолог. наук. Київ, 2006. 17 с.

50. Шебеліст С. Теоретичні аспекти жанру есею. *Слово і Час*. 2010. №32. С. 3–17.
51. Шебеліст С. Теоретичні аспекти жанру есею. *Слово і Час*. 2007. №11. С. 49–56.
52. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномер літератури кінця ХХ-початку ХХІ ст.: монографія. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.
53. Шевченко Т. М. Сучасна українська есеїстика: засоби впливу на читача. *Діалог*. 2012. № 14. С. 260–265.
54. Шелехова Г. Особливості розвитку в старшокласників комунікативно-мовленнєвих умінь (на академічному рівні). *Українська мова і література в школі*. 2008. № 7 – 8. С 24–28.
55. Шендеровський К. С. Як написати успішне есе. Методичні рекомендації до написання есе. URL: http://journalib.univ.kiev.ua/ese_gol_2.doc (дата звернення 01.10.2023).
56. Яремчук М. Особливості роботи з розвитку мовлення у старшій школі. *Факультет філології та журналістики*. 2020. С. 269–270.
57. Ярмолюк А. Формування соціокультурної компетенції старшокласників у процесі роботи над текстом. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 7-8. С. 33–37.

ДОДАТКИ

Додаток А

Критерії оцінювання есе

(За методичними рекомендаціями щодо викладання української мови у 2020/2021 навчальному році: лист МОН України від 11.08.2020 р. № 1/9-430)

<i>Критерії оцінювання змісту есе Вимоги до оцінювання навчальних досягнень змісту</i>	<i>Кількість балів за зміст</i>	<i>Критерії оцінювання мовного оформлення есе</i>		
		<i>Орфографічні, пунктуаційні помилки</i>	<i>Лексичні, граматичні, стилістичні помилки</i>	<i>Кількість балів за мовне оформлення</i>
Побудованому учнем (ученицею) тексту бракує зв'язності й цілісності, урізноманітнення потребує лексичне та граматичне оформлення роботи; теза не відповідає запропонованій темі; не наведено жодного аргументу.	1	13 і більше	9-10 і більше	1
Побудоване учнем (ученицею) висловлення характеризується фрагментарністю, думки викладаються на елементарному рівні; потребує збагачення й урізноманітнення лексики і граматична будова мовлення; теза не відповідає за запропонованій темі; наведені аргументи не є доречними; прикладу немає або він не є доречним.	2	12	9-10 і більше	2
Учневі (учениці) слід працювати над виробленням умінь	3	11	9-10	3

<p>послідовніше й чіткіше викладати власні думки, дотримуватися змістової та стилістичної єдності висловлення, потребує збагачення та урізноманітнення лексики й граматична будова висловлення; теза частково відповідає запропонованій темі; наведений аргумент не впливає з тези; приклад не є доречним; висновок сформульовано нечітко.</p>				
<p>Висловлення учня (учениці) за обсягом складає дещо більше половини від норми й характеризується певною завершеністю, зв'язністю; чіткіше мають розрізнятися основна та другорядна інформація; висновок лише частково відповідає тезі або не пов'язаний з аргументами; є недоліки за сімома показниками: посереднє розуміння теми; порушення послідовності побудови твору; рівень словникового запасу нижче середнього; відносна стильова єдність твору; не сформульовано вправно тезу; наведено один аргумент.</p>	4	9-10	7-8	4
<p>За обсягом робота учня (учениці) наближається до норми, загалом є завершеною, тему значною мірою розкрито; не сформульовано вправно</p>	5	7-8	7-8	5

<p>тезу; наведено один аргумент; приклад непереконливий; висновок лише частково відповідає тезі, не пов'язаний з аргументом та прикладом; трапляються недоліки за низкою показників (до шести): роботі властива поверховість висвітлення теми, не простежується основна думка, відносно струнка побудова твору, середній рівень словникового запасу, бракує стильової єдності.</p>				
<p>За обсягом висловлення учня (учениці) сягає норми, його тема розкривається, виклад загалом зв'язний; учень (учениця) наводить один доречний аргумент; наводить непереконливий приклад; висновок лише частково відповідає тезі або не пов'язаний з аргументами та прикладами; робота характеризується недоліками за п'ятьма показниками: помітний її репродуктивний характер, відсутня самостійність суджень, їх аргументованість, добір слів не завжди вдалий, учень (учениця) неточно добирає слова й синтаксичні конструкції.</p>	6	5-6	7-8	6
<p>Учень (учениця) самостійно створює достатньо повний, зв'язний, з елементами</p>	7	4	6	7

<p>самостійних суджень текст, формулює тезу, яка відповідає запропонованій темі; наводить один доречний аргумент; вдало добирає лексичні засоби; висновок відповідає запропонованій темі; у роботі є недоліки (до чотирьох): відхилення від теми, порушення послідовності її викладу; висловлювання не завжди конкретне, просторовий виклад міркувань, не підкріплених фактичним матеріалом, нелогічне розташування абзаців, переходи між ними не є вмотивованими; основна думка не аргументується.</p>				
<p>Учень (учениця) самостійно буде достатньо повне, осмислене висловлення, загалом ґрунтовно висвітлює тему, формулює тезу, що відповідає запропонованій темі; наводить один доречний аргумент; приклад не конкретизований; висновок відповідає запропонованій темі; трапляються недоліки за трьома показниками: невміння пов'язати предмет обговорення із сучасністю, не добирає переконливі докази для обґрунтування певного явища, відносно багатство словникового запасу, робота не відзначається</p>	8	3	5	8

різноманітністю та чіткістю слововживання.				
Учень (учениця) самостійно буде послідовний, повний, логічно викладений текст; формулює тезу, що відповідає запропонованій темі; загалом розкриває тему, висловлює основну думку; наводить один доречний аргумент; вдало добирає лексичні засоби; наводить один доречний приклад; висновок відповідає запропонованій темі; у роботі виявлені недоліки за двома показниками: тезу чітко не сформульовано, відсутність виразної особистісної позиції, належної її аргументації тощо.	9	1+1(негруба)	4	9
Учень (учениця) самостійно буде послідовний, повний текст, ураховує комунікативне завдання, чітко формулює тезу; певним чином аргументує різні погляди на проблему, наводить два доречні й переконливі аргументи, приклади; неординарна побудова твору, робота відзначається багатством словника, граматичною правильністю, дотриманням стильової єдності й виразності тексту, але за одним із критеріїв допущено помилку; висновок	10	1	3	10

відповідає запропонованій темі й впливає зі сформульованої тези, аргументів і прикладів.				
Учень (учениця) самостійно буде послідовний, повний текст, ураховує комунікативне завдання; вправно формулює тезу; аргументовано, чітко висловлює власну думку, зіставляє її з думками інших, уміє пов'язати обговорюваний предмет із власним життєвим досвідом, наводить два доречні й переконливі аргументи для обґрунтування тієї чи іншої позиції з огляду на необхідність розв'язувати певні життєві проблеми; приклади конкретизовані; робота відзначається багатством словника, точністю слововживання, стилістичною єдністю, граматичною різноманітністю; висновок відповідає запропонованій темі й впливає зі сформульованої тези, аргументів і прикладів.	11	1 (негруба)	2	11
Учень (учениця) самостійно створює яскраве, оригінальне за думкою та оформленням висловлення відповідно до мовленнєвої ситуації; повно, вичерпно висвітлює тему; вправно формулює тезу; аналізує різні погляди на той самий предмет,	12	-	1	12

<p>наводить два доречні аргументи, використовує набуту з різних джерел інформацію для розв'язання певних життєвих проблем; приклади переконливі, конкретизовані; цілісний, послідовний і несуперечливий розвиток думки (логічність і послідовність викладу); висновок відповідає запропонованій темі й органічно впливає зі сформульованої тези, аргументів і прикладів; робота відзначається багатством слововживання та художньою цінністю.</p>				
<p>Оцінка за есе є середнім арифметичним за зміст і грамотність. Оскільки за есе виставляють одну оцінку, то запис у роботах учнів матиме такий вигляд: наприклад: 3 - 2 : «9» МО - 3 - 7: «7» = 8 балів</p> <p>Оцінюючи мовне оформлення есе, беруть до уваги наявність:</p> <ul style="list-style-type: none"> • орфографічних і пунктуаційних помилок, які підраховують сумарно, без диференціації (перша позиція); • лексичних, граматичних і стилістичних помилок (друга позиція). <p>Під час виведення єдиної оцінки за есе до кількості балів, набраних за зміст роботи, додають кількість балів за мовне оформлення, а їхня сума ділиться навпіл.</p> <p>Якщо частка не є цілим числом, то її округлюють у бік більшого числа (на користь учня).</p> <p>«Негрубі» помилки:</p> <ul style="list-style-type: none"> • винятки з усіх правил; • написання великої літери в складних власних найменуваннях; • написання разом і окремо префіксів у прислівниках, утворених від іменників з прийменниками; • випадки, що вимагають розрізнення не і ні (у сполученнях не хто інший, як..., не що інше, як..., ніхто інший не..., ніщо інше не,..); • заміна одного розділового знака іншим. 				

Додаток Б
Микола Рябчук

ВІД «МАЛОРОСІЇ» ДО «ІНДОЄВРОПИ»: українські автостереотипи

В українській культурі два основні автостереотипи – гіпертрофовано негативний і гіпертрофовано позитивний – є закономірним продуктом колоніальної й антиколоніальної свідомості. Зрозуміло, що жодне примирення, жоден діалог між цими двома підходами неможливий. На рівні ідеології маємо непримиренних антагоністів, вплив яких спрямовується не так одне на одного (це практично неможливо), як на носіїв доідеологічної і, в нашому випадку, донаціональної свідомості – всіх отих «тутешніх», яким, за їхніми висловами «всьо равно, на каком языке разговаривать» і з яким народом себе ідентифікувати.

Слід, однак, пам'ятати, що це «всьо равно» не зовсім щире – більшість «тутешніх», попри формально задекларовану амбівалентність, цілком однозначно схиляється до «язика общепонятного», а не «местного». Фактично, оте «всьо равно» є не причиною їхньої колоніальної, «малоросійської» самоідентифікації, а її наслідком, своєрідним виправданням капітуляції перед неусвідомленим натиском могутніх асиміляційних механізмів. Формула «всьо равно», по суті, лише камуфлює доволі малопривабливий з етичного погляду факт ренегатства – зречення пригнобленого народу на користь пануючого, втечу від упослідженої мови й культури до мови й культури домінуючої. Натомість твориться реальність міфологічна: формула «всьо равно» якраз і є фундаментальною константою цієї реальності, як, зрештою, й інша камуфляжна формула: «русские і украинци – это ж одно і то же», «это почти один народ».

Це не лише давало антиколоніальній ідеології певні шанси й певну соціальну базу, а й вражаючим чином перешкоджало остаточному перетворенню «безперспективних» українців у «перспективних» росіян, «зачучверених хохлів» – у «інтернаціональних руських». Психологія малороса драматично розчахувалась між підсвідомим потягом до «свого» і неусвідомленою, але повсякденно засвоюваною від колонізаторів зневагою до того ж таки «свого», ненавистю до всякого «свідомого українства», страхом перед щоденними образами й репресіями – на рівні павловських собак, у яких за допомогою цукру й електроструму формують потрібні умовні рефлекси.

«Малоросійство» якраз і стало наслідком цього розщеплення, драматичного роздвоєння колективної психіки, коли мільйони «местних» уже не наважуються ототожнити себе з Україною й українством, але й не наважуються цілковито цього українства зректися, беззастережно ототожнившись із Росією і російським/советським народом. З цієї трагічної етнічної шизофренії власне й походить оте компромісно-курйозне «ми не рускіє і не українци, ми одесіти, кїєвляне, донбасци»; звідси й оті анестезійні формули «всьо равно» і «почті один народ».

Кілька років тому український культуролог Олександр Гриценко зробив досить цікаву спробу перенести класичний фрейдівський поділ психічної особистості («ід», «его» і «супер-его») на колективну свідомість етносу. При

цьому під «ід» він розумів «найраніший, первинно-материнський, несвідомий складник, що його спонтанні пориви визначаються не свідомим патріотизмом, а «нутряним» потягом до «свого, рідного».

Сама по собі наявність українського «ід» робить людину іще не українцем і навіть не «малоросом», а лише «тутешнім», закоріненим в українському ґрунті. Багато хто, мабуть, помічав, що навіть неукраїнці, зрослі на Україні, часто лише побіжно знайомі зі «справжньою» українською мовою та культурою, тим не менше підсвідомо вважають «своїми» саме українські народні пісні, саме українські краєвиди зрештою – українські вареники та сало, а не «національно близькі» берізки та щі. Далі йде русифіковане «его», шкаралуща російської освіти, наслідок потужного впливу російської культури, не лише офіційно нав'язуваної, а й справді багатой і розмаїтої... Як бачиться, взаємини «українського ід» та «русифікованого его» цілком вкладаються у класичну фрейдівську схему: «его» мусило гасити всі підсвідомі чи напівсвідомлені потяги «ід» до «рідного, українського», аби не наразити свого носія на поважні неприємності... Саме активність «русифікованого его» врятувала життя багатьом українцям... А якщо хтось не врятувався, то винуватити треба надто впливове «свідомо-українське супер-его».

Зняття всіх окреслених вище суперечностей можливе, вочевидь, лише в рамках постколоніальної культури, постколоніального суспільства, що, на думку ряду дослідників, витворюються тепер в Україні. Ідеться про визнання себе спадкоємцями обох спадщин: колоніальної й антиколоніальної, і про вироблення нової ідентичності не на основі беззастережного схвалення однієї з них, а на основі критичного переосмислення кожної.

І колоніальна, й антиколоніальна спадщина повинні лишитись в історії – з належними їм оцінками. Не «актуалізувати» одну з них і не «продовжувати її традиції в сьогодення», а лише взяти з обох необхідні уроки й зробити необхідні висновки – ото, здається, й усе, чого вимагає постколоніальний підхід. Це досить мало і водночас багато: бо ж ідеться про демістифікацію історії і тверезий, реалістичний погляд на сьогодення, викриття одних міфів і вироблення імунітету до інших, протилежних.

Щодо нашої конкретнішої проблеми – етнічних автостереотипів, то тут, думається, слід вчасно відмовитися від спокуси вибивати клин клином – замінити гіпертрофовано-негативний автостереотип гіпертрофовано-позитивним. Для українців подолання обох автостереотипів є досить складною справою, оскільки Україна ще не стала ані справді плюралістичним відкритим суспільством, ані справді постколоніальною державою: у ній і досі химерно поєднується чимало рис неокolonіалізму, самоколоніалізму і внутрішнього колоніалізму. Негативний автостереотип і далі підживлюється колишньою метрополією через спільний (великою мірою) інформаційний і культурний простір, а також через колишню колоніальну адміністрацію, яка залишилася практично незмінною, попри формальну зміну вивісок і прапорів, а головне – негативний автостереотип має колосальну історичну й психологічну інерцію і досить успішно репродукується самим малоросійським обивателем. Усе це, в

свою чергу, провокує ще більшу гіпертрофію позитивного автостереотипу, творці якого мають нарешті змогу пропагувати погляди вільно. Суспільство формально стає начебто реалістичнішим, однак плюралізм, не підкріплений характерною для західних демократій толерантністю і правовою свідомістю, робить суспільство ще більш конфронтаційним і ксенофобським.

Постколоніальний підхід у такій ситуації виглядає доволі проблематичним, оскільки його прихильники закономірно опиняються в стані конфронтації і з творцями колоніальних і з творцями антиколоніальних стереотипів. А тим часом принциповою рисою і, сказати б, метою постколоніального підходу є його послідовна неконфронтаційність, його намагання стати й поставити інших над поєдинком. Це вкрай важко робити, коли поєдинок іще не закінчився, але це, можливо, єдиний шанс закінчити його більш-менш щасливо.